

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ EĞİTİM BAKANLIĞI
AZERBAYCAN DEVLET İKTİSAT ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI İŞLETME FAKÜLTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER

LİSANS BİTİRME TEZİ

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine
TANAP projesinin etkisi

Hazırlayan
Nesib Abişov
1417.02011

BAKÜ-2018

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ EĞİTİM BAKANLIĞI
AZERBAYCAN DEVLET İKTİSAT UNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI İŞLETME FAKÜLTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER

LİSANS BİTİRME TEZİ
TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNE
TANAP PROJESİNİN ETKİSİ

Hazırlayan
Nesib ABIŞOV
1417.02011

Tez Danışmanı
Öğr.Gör.Ziyadhan HASANOV

BAKÜ-2018

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

Kafedra “İqtisadiyyat və İşlətmə

TƏSDİQ EDİRƏM

“ ___ ” _____ 2018

BURAXILIŞ İŞİ ÜZRƏ VERİLMİŞ TAPŞIRIQ

“Türk Dünyası İşlətmə” fakültəsinin Beynəlxalq Münasibətlər
(Uluslararası İlişkiler) **ixtisası üzrə**

təhsil alan tələbəsi

Abışov Nəsim Nazim
(adı, soyadı, atasının adı)

Diplom işinin rəhbəri

Ziyadhan Hasanov Əli
(adı, soyadı, atasının adı, elmi adı və dərəcəsi)

1. İşin mövzusu **Türkiyə-Azərbaycan İlişkilerine Tanap Projesinin
Etkileri**

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti tərəfindən təsdiqlənsin

“ ___ ” _____ 2018 il

No

2. Tələbənin sona yetirdiyi işin kafedraya təhvil müddəti: 8ay

3. İşin məzmunu və həcmi (izahı, hesabı və eksperimental hissəsi, yeni təhlilə ehtiyacı olan müəssisələr) Özet, Giriş, Birinci bölüm, İkinci bölüm, Üçüncü bölüm, Sonuç, Kaynakça

4. Buraxılış işi üçün lazımı materiallar

AKGÜL, Fatih, (2007). “Rusya`nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikalarının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, S. 5, ss. 129-157.

ARAS, N. Osman, SULEYMANOV, Elchin, HASANOV, Fakhri, (2013). “Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi`nden Ekonomik ve Stratejik Beklentiler”, International Conference on Eurasian Economies, ss. 991-998.

ASKERZADE, Aygün, (2009). “NATO Çerçevesinde Azerbaycan-

GARİBOV, Azad, (2016). “The Trans-Caspian Corridor: Geopolitics of Transportation in Central Eurasia”, *Caucasus International*, C. 6, S. 1, ss. 67-83. GURBANOV, Sarvar, NUGENT, B. Jeffrey, MİKAYİLOV, Jeyhun, (2017). “Management of Oil Revenues: Has That of Azerbaijan Been Prudent?”, *Economies*, C. 5, S. 19, ss. 1-20.

JAROSIEWICZ, Aleksandra, (2015). “The Southern Gas Corridor: The Azerbaijani-Turkish Project Becomes Part of the Game Between Russia and the EU”, *Point of View*, S. 53, Centre for Eastern Studies, Warsaw.

KAKIŞIM, Cemal, (2017). “Türkiye`nin Enerji Merkezli Ülke Olma Hedefi Açısından Bölgesel Riskler ve Bölgesel Fırsatlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 28, ss. 431-450.

KALAFAT, Yaşar ve ASLANLI, Araz, (2004). “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası (ed. İdris Bal), Nobel, A

5. Qrafik materiallarının siyahısı dəqiq göstəricilərlə (vacib cədvəl, çertyojlar, yaxud qrafiklər, nümunələr və s.)

6. Buraxılış işi üzrə məsləhətçinin soyadı, adı, atasının adı, elmi adı və dərəcəsi (diplom işinin ona aid olan hissəsini göstərməklə)

Doc.Dr.Qadir Bayramlı Nazir

7. Buraxılış işinin təqdimi üzrə təqvim planı:

Sıra No	İşin hissələrinin adı (yerinə yetirilmə)	Qurtarma faizi	İşin yerinə yetirilməsi müddəti	
			plan üzrə	faktiki
1.	Bölüm (Kasım-Aralık 2017)			
2.	Bölüm (Aralık 2017)			
3.	Bölüm (Şubat-Mart 2018)			

Buraxılış işinin rəhbəri _____
imza

Məsləhətçi _____
imza

Tapşırığı imza üçün qəbul etdim _____
(tələbənin imzası)

Tapşırığın qaytarılması tarixi “ _____ ” _____ **2018-ci il**

Qeyd 1. Buraxılış işi üzrə verilmiş tapşırıq 2 nüsxədən ibarətdir. Nüsxənin biri tələbəyə verilir, ikincisi kafedrada qalır.

2. Hazırlanmış buraxılış işini tapşırıqla birlikdə tələbə DAK təqdim edir.

BURAXILIŞ İŞİNİN PLANI

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

- 1.1.TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ BOYUTU
- 1.2.TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE SİYASİ FAKTÖR
- 1.3.TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE GÜVENLİK
FAKTÖRÜ
- 1.4.TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE KÜLTÜREL
FAKTÖR

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE AZERBAYCAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

- 2.1.EKONOMİK İLİŞKİLER (1990 SONRASI)
- 2.2.TÜRKİYE-AZERBAYCAN ORTAK PROJELERİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE TANAP PROJESİ

- 3.1.TÜRKİYENİN ENERJİ POLİTİKALARI
- 3.2.TANAP PROJESİNİN GELİŞİMİ
- 3.3.TANAP PROJESİNİN AZERBAYCAN EKONOMİSİNE ETKİSİ
- 3.4.TANAP PROJESİ VE TÜRKİYE
- 3.5. TANAP PROJESİNİN AZERBAYCAN -TÜRKİYE
İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

SONUÇ

KAYNAKÇA

TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNE TANAP PROJESİ'NİN ETKİLERİ

ÖZET

Türkiye ile Azerbaycan'ın hem birbirleriyle geliştirmiş oldukları ikili ilişkiler hem de uluslararası alanda uyum içerisinde oldukları ve uluslararası sorunların çözümünde birbirini desteklemeleri, tarih, kültür ve akrabalık gibi etkenlerle “bir millet iki devlet” olarak tanımlanmalarının yanısıra, iki ülke arasında geliştirilen ekonomik ilişkiler ve enerji projeleri ile, özellikle en son geliştirilen TANAP projesiyle ilgilidir. Bu çalışmada Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hatı ve TAP Boru Hattıyla birlikte Güney Gaz Koridorunun bir parçası olan TANAP Doğalgaz Boru Hattı Projesi'nin Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine etkisi araştırılmıştır. TANAP sadece iki ülke açısından değil, aynı zamanda Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanması, Avrupa ve Türkiye'nin kesintisiz ve göreceli olarak daha ucuz enerji kaynağı ile temin edilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu proje hem de Azerbaycan'ın enerji ihracatını büyük oranda arttırarak, aynı zamanda Türkiye'deki Azerbaycan yatırımlarının artmasına neden olarak, bunun yanısıra yan sektörlerin geliştirilmesi açısından da önemlidir. 2018 yılından itibaren faaliyete başlayacağı planlanan, 2020 yılında ise tam kapasitesini kazanacak TANAP Projesi'nin, Türkiye ve Azerbaycan'ın ekonomik, siyasi ve kültürel işbirliğine daha da önemli katkılar sağlayacağı beklenmektedir.

İÇİNDEKİLER

TUTANAK.....	ii
ÖZET.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	
LİSTESİ.....	.iix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE - AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

1.1. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ BOYUTU.	3
1.2. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE SİYASİ FAKTÖR	6
1.3. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE GÜVENLİK FAKTÖRÜ.....	12
1.4. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE KÜLTÜREL FAKTÖRÜ.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE - AZERBAYCAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

2.1. EKONOMİK İLİŞKİLER (1990 SONRASI).....	21
2.1.1. Ekonomik İlişkilerin Gelişimi.....	21
2.1.2. Türkiye`nin Dış Ticaretinde Azerbaycan.....	25
2.1.3. Azerbaycan`da Türk Yatırımları	28
2.2. TÜRKİYE VE AZERBAYCAN`IN ORTAK PROJELERİ	31

2.2.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı Projesi	31
2.2.2. Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı Projesi ...	35
2.2.3. Güney Gaz Koridoru ve Bölümleri	36
2.2.4. Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu Hattı Projesi.....	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE TANAP PROJESİ

3.1. TÜRKİYE`NİN ENERJİ POLİTİKALARI	44
3.2. TANAP PROJESİ`NİN GELİŞİMİ	48
3.3. TANAP PROJESİ`NİN AZERBAYCAN EKONOMİSİNE ETKİSİ.....	50
3.3.1. Azerbaycan`ın Enerji Politikaları.....	50
3.3.2. TANAP Projesi`nin Azerbaycan`ın Enerji Güvenliği Açısından Önemi.....	53
3.4. TANAP PROJESİ VE TÜRKİYE	57
3.4.1. TANAP Projesi`nin Türkiye Ekonomisine Etkisi.....	57
3.4.2. TANAP Projesi`nin Türkiye`nin Enerji Güvenliği Açısından Önemi.....	59
3.5. TANAP PROJESİ`NİN AZERBAYCAN- TÜRKİYE İLİŞKİLERİNE ETKİSİ.....	62
SONUÇ	64
KAYNAKÇA	69

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AC	Azerbaycan Cumhuriyeti
AÇG	Azeri-Çırag-Güneşli
AHC	Azerbaycan Halk Cephesi
AİKB	Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKP	Azerbaycan Komünist Partisi
AYB	Avrupa Yatırım Bankası
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
BOP	Barış İçin Ortaklık
BOTAŞ	Petroleum Pipeline Corporation (Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi)
BP	British Petroleum
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı
BTE	Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı
BTk	Bakü-Tiflis-Kars Demiryol Hattı
DİK	Devlet İstatistik Komitesi
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırım
EURO	Avrupa Para Birimi
GGK	Güney Gaz Koridoru
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
İTE	İran-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı
KDV	Katma Değer Vergisi

KEK	Karma Ekonomik Komisyon
KUKK	Kara Ulaştırması Karma Komisyonu
MANAT	Azerbaycan Para Birimi (AZN)
NATO	Northern Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
PKK	Partiya Karkeren Kurdistane (Kürdistan İşçi Partisi Terör Örgütü)
RF	Rusya Federasyonu
SOCAR	State Oil Company of the Republic of Azerbaijan (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TANAP	Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline (Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı)
TAP	Trans-Adriatic Pipeline (Trans-Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı).
TBMM	Türkiye Büyük Milletler Meclisi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRACECA	Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia (Avrupa Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru)
TÜRKSÖY	Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)

GİRİŞ

Günümüzde Azerbaycan, Güney Kafkasya bölgesinin lider devleti konumuna sahiptir. Doğal zenginlikleri ve jeostratejik konumu gereği dünya devletlerinin ilgi alanında olan Azerbaycan, dış tehlikelere karşı dayanabilmek ve aktif dış politika izleyebilmek için pragmatik ve tarafsız bir stratejiyi uygulamaktadır. 1991`de bağımsızlık kazandığı günden itibaren Azerbaycan-Türkiye ilişkileri en üst düzeyde tutulmuş ve bu ilişkiler günümüzdeki yükselen hatla gelişmeye devam etmektedir. İki ülke arasındaki işbirliği iki devletin ortak olarak gerçekleştirdiği Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı (BTE), Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu (BTK), Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) gibi projelerden daha çok duygusal bağlamda ilerlemiş, fakat bu projelerle daha da pekiştirilmiş somut bir yapıya sahiptir. 2018 yılından itibaren faaliyete başlamış olacak TANAP, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki bağları daha da sağlam temellere oturtacaktır. Bu proje en çok iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine, aynı zamanda enerji güzergahlarının çeşitlendirilmesi ve enerji güvenliğinin sağlanması açısından stratejik öneme sahip olduğu için siyasi ilişkilere de katkı sağlamaktadır. Güney Gaz Koridorunun bir parçası olan TANAP Projesi Azerbaycan`ın SOCAR (%58), Türkiye`nin TPAO-BOTAŞ (%30) ve İngiltere`nin BP (%12) şirketi tarafından yürütülmekte, görüldüğü gibi burada Batı etkisi minimal derecede olmaktadır. Böylece, TANAP, hem AB ve ABD`nin hem de Rusya`nın hedeflerine tam olarak ulaşmasına imkan vermemekte, bunun aksine, projenin hayata geçmesinden sonra Türkiye ve Azerbaycan`ın söz konusu ihracatta daha üstün konuma gelmesine neden olmaktadır. TANAP Projesi Türkiye`nin Avrupa`yı enerji ile

temin edecek merkez ülke konumuna gelmesine yardımcı olmakta ve Azerbaycan`ın kendi enerji kaynaklarını, gelecekte aynı zamanda Orta Asya`nın enerji kaynaklarını engelsiz bir şekilde Batı pazarlarına taşıması ve bu konuda hiçbir tarafın baskısı altında kalmaması, en önemlisi ise Türkiye ile ilişkilerin en üst düzeye çıkarılmasına yardımcı olmaktadır.

Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde TANAP Projesi`nin Etkileri konulu çalışmanın birinci bölümünde tarihten günümüze kadar Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, özellikle bu ilişkilerin siyasi, güvenlik ve kültürel boyutu araştırılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde 1990 sonrası Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkilerinin gelişimi, Türkiye`nin dış ticaretinde Azerbaycan`ın konumu ve Azerbaycan`daki Türk Yatırımları, Türkiye ve Azerbaycan`ın ortak şekilde gerçekleştirdiği BTC, BTE, Güney Gaz Koridoru ve BTK gibi projeler incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde TANAP Projesi ayrıca ele alınmış, Türkiye`nin ve Azerbaycan`ın enerji politikaları, TANAP Projesi`nin gelişimi, bu projenin Türkiye ve Azerbaycan`ın ekonomisine ve enerji güvenliğine etkisi, aynı zamanda iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde rolü araştırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE - AZERBAYCAN

İLİŞKİLERİ

1.1. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ BOYUTU

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ideolojik temeli daha 19. yüzyılın sonlarında her iki tarafın aydın ve ilim insanları tarafından atılmış, Osmanlı'da Türkçülük hareketinin oluşması, gelişimi ve örgütlenmesinde Azerbaycan Türkleri büyük rol oynamışlar. Aynı zamanda Osmanlı edebiyatının da Azerbaycan edebiyatına etkileri olmuştur. Çar Rusyası'nın son dönemlerinde yayımlanmaya başlayan "Füyüzat", "Hayat" ve "İrşad", "Musavat" dergileri, aynı zamanda "Molla Nesreddin" mizah dergisi vd. önemli bir kamuoyu oluşturarak Azerbaycan'ın fikir hayatını canlandırmış, özellikle "Füyüzat" dergisi Azerbaycan aydınlarını Osmanlı edebiyatını taklide sevk eden büyük amil olmuştur. Dönemin en önemli siyasi olaylarından biri "Türkçülük" akımının gelişmesi olmuştur. Azerbaycan, Kırım ve Kazan'da gelişen Türkçülük akımı Osmanlı'da Türkçülüğün daha da gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. İran ve Rusya'da 1907-1908 yıllarında yaşanan inkılaplar Osmanlı'da da etki yapmış, 1908'de Abdülhamid Han'ın tahttan indirilmesi ve İttihat ve Terakki Komitesi iktidarı ile meşruti yönetimin kurulmasıyla sonuçlanan inkılap Osmanlı'da Türkçülüğün daha da gelişmesi için serbest ortam oluşturmuştur (Bayraktar, 1994: 35-36). Azerbaycan'da Çar Rusyası'nın takiplerinden kaçan ziyalılar İstanbul'da özgür ve serbest faaliyet göstermişler. 1918 yılında kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ideologların da bu aydınlar olmuştur. Osmanlı'nın Batı ülkelerine karşı yürüttüğü Balkan savaşlarında

Azerbaycan türkleri Osmanlı ordu sıralarına yazılmış ve böylece ilişkiler daha da derinleşmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında Çar Rusyası'na esir düşen Osmanlı askerleri Gence üzerinde Sibiry ve Hazar denizinde yerleşen Nargin adasına gönderilmişti. Bu dönemde Azerbaycan türkleri Osmanlı askerlerine karşı soğuk davranmamış, maddi ve manevi yardım etmiştir (Veliyev, 2017: 97). Osmanlı ise kendi sırasıyla AHC'nin kurulmasında büyük önem taşımış, askeri yardım sağlamıştır. Şöyle ki, Büyük Rus İhtilali ardından Şubat 1917'de Kafkaslar'da Geçici Hükümet kurulmuş, Kasım 1917'de ise Kafkas Komiserliği ilan edilmiştir. Şubat 1918'de ise Kafkasya Seymi oluşturulmuştur. Osmanlı Hükümeti defalarca Seymi bağımsızlığını ilan etmeye çağırsa da, Seym bu adımı atmamıştır. 3 Mart 1918'de I. Dünya Savaşı'ndan ayrılan Rusya, Almanya ile Brest-Litovsk Antlaşmasını imzalamış ve Kars, Erdahan ve Batum'u Osmanlı'ya bırakmıştır. Bundan bir hafta sonra Osmanlı Hükümeti, Kafkasya Hükümetine telegraf yollayarak bölgeyi boşaltmasını talep etmiştir. Kafkas Seymi ise, Müslümanların karşı çıkmasına rağmen bunun karşısını almak için, Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. Savaşı kaybeden Kafkas Seymi, 22 Nisan 1918'de Osmanlı talebi üzerine kendi bağımsızlığını ilan etmiş, fakat fazla yaşayamamış ve 26 Mayıs'ta ise kendini fesh etmiştir. Aynı gün, yani 26 Mayıs'ta Ermenistan ve Gürcistan, 28 Mayıs'ta ise Azerbaycan kendi bağımsızlıklarını ilan etmişler (Bayraktar, 1994: 56-69). 4 Haziran 1918 tarihinde Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan Hükümetleri ile Antlaşma imzalanmış ve Osmanlı Türkiyesi, Azerbaycan bağımsızlığını tanıyan ilk ülke ve dolayısıyla bu bağımsızlığa neden olan etken olmuştur. Bu antlaşma gereği Azerbaycan Hükümeti Osmanlı'dan askeri yardım istemiş ve bundan sonra Osmanlı ordusu Azerbaycan'a gelerek "Kafkas İslam Ordusu" kurmuş ve 15 Eylül'de Bakü'yü yabancıların

elinden almıştır. Osmanlı'nın Bakü'ye ve genel olarak Azerbaycan'a girmesinin nedeni sadece bu anlaşma ve Bakü'nün çağrısı değil, aynı zamanda Osmanlı'nın Kuzey Afrika ve Filistin Cephesinde önemli kayıplar yaşaması, Rusya'nın savaştan çıkarak zayıflamasını bir fırsat olarak yakalayıp topraklarının genişlendirmek istemesi idi. Lakin müdahale nedeni olarak Azerbaycan Hükümetinin çağrısı ve Kafkas Hükümeti'nin 1918 Mart olayları zamanı Bolşevik-Ermeni ittifakının bölge Müslümanları ve Türklerini katliama uğratmasına rağmen hiçbir cezalandırma tedbirini almaması gösterilmişti (Bayraktar, 1994: 77-83). Fakat Osmanlı'nın ve müttefiklerinin I. Dünya Savaşı'nı kaybetmesi ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesinin imzalanması nedeniyle, Müttefik ordusu kumandanı General Tomson, Osmanlı Ordusunun bir haftaya Bakü'yü, bir aya ise tüm Kafkasya'yı boşaltmasını talep etmiştir. Osmanlı Azerbaycan'ı terk ettikten sonra Azerbaycan Hükümeti üyeleri General Tomson'la görüşmek isterken, Tomson "Bizim bildiğimiz Azerbaycan Halkının arayışı umumiyesinden doğan bir cumhuriyet yok. Yalnız Türk kumandanlığının entrikası ile teşekkül etmiş bir hükümet vardır" demiştir. Bunun üzerine "Madem ki aksini iddia ediyorsunuz, o zaman gelip mahallinde inceleme yapınız" diyen Azerbaycan heyetinin sözlerini temel alan İngiliz ordusu 17 Kasım 1918'de Bakü'ye yeniden girmiştir (Bayraktar, 1994: 113-114). Mustafa Kemal Paşa Osmanlı'nın Batılı güçlerle savaşında ve İmparatorluğun yıkılarak Cumhuriyet ilan edilmesi için verdiği savaşta daha önce İttihat ve Terakki Fırkası döneminde izlenen Pan Türkizm ve Pan İslamizm politikalarını reddederek, bunun yerine "Önce Türkiye" fikrine istinad etmiş ve milliyetçiliği benimsemiştir. 1919 yılının sonları, 1920 yılı başlarında Bolşeviklerle ilk temaslar kurulmuş ve Bolşevik yardımının sağlanmasında İttihatçı Halil Paşa görevlendirilmişti. Mustafa Kemal

Paşa, Azerbaycan'ın er-geç Bolşevikler tarafından işgal edileceği düşüncesiyle Bolşevilerle ilişkiyi Azerbaycan'la ilişkiye tercih etmişlerdi (Bayraktar, 1994: 141-146). Denikin ordusunun Bolşevikler tarafından dağıtılmasından sonra Bakü'de bulunan Türkiyeli şahıslar, en önemlisi ise Halil Paşa, Azerbaycanlıları gelecek Kızıl Ordu'dan korkmamaları ve gelen bu ordunun Türkiye'ye yardım için ülkeye gireceğini söylüyordu. Nihayetinde 27 Nisan 1920 tarihinde Bolşevikler Azerbaycan'a girererek Hükümetin fesh edilmesini talep ettiklerinde, Osmanlı subaylarının büyük bir kısmı Bolşeviklerin tarafında yer almakta idi (Bayraktar, 1994: 179-180). 1920'de Bolşeviklerin Azerbaycan'ı işgali ve 1922 yılında SSCB'nin kurulması ile Azerbaycan dış politikada bağımlılığını tamamen kaybetti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB ve NATO arasında Soğuk Savaş yaşandığı ve Türkiye'nin de NATO üyesi olduğu için bu iki devlet karşı taraflarda yer almaktaydı. Lakin buna rağmen, Azerbaycan-Türkiye arasında kültürel ilişkiler devam etmiş, Türkiye'de Azerbaycan dilinde bağımsız dergiler ve radyo programları hazırlanmıştır. Bir daha Türkiye ile bağımsız ilişkiler 1991 yılında AC ilan edildikte kurulmaya başlanmış ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı yine ilk olarak Türkiye tarafından tanınmıştır (Veliyev, 2017: 98-99).

1.2. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE SİYASİ

FAKTÖR

27 yıl önce – 18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlık kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti karşılaştığı birçok sorunlara rağmen hızlı bir şekilde gelişmeye devam ediyor. Günümüzde Azerbaycan, Güney Kafkasya bölgesinin lider devleti konumuna sahiptir. Doğal zenginlikleri ve jeostratejik konumu gereği dünya devletlerinin ilgi alanında olan

Azerbaycan, dış tehlikelere karşı dayanabilmek ve aktif dış politika izleyebilmek için pragmatik ve tarafsız bir stratejiyi uygulamaktadır. Lakin bu her zaman böyle olmamış ve özellikle bağımsızlığın ilk yılları “politik romantizm” ruh haliyle ve olumsuz sonuçlara neden olan eğilimlerle karakterize edilebilir (Mammadov, 2017: 27-28). Olumsuz olarak nitelendirilen bu dönemde bile Türkiye ile ilişkiler en üst düzeyde tutulmuş ve Türkiye-Azerbaycan ilişkileri günümüzdeki yükselen hatla gelişmeye devam etmiştir.

SSCB, varlığının son dönemlerinde siyasi, ekonomik ve ideolojik bir kriz geçiriyordu. Ülke içinde demokratik istekler milletlerin özgürlük duyguları hızlı bir şekilde gelişmekteydi. Bu dönemde SSCB üyesi olan Azerbaycan`da da siyasi mücadele vardı. Bu mücadeleyi kolaylaştıran etkenler olarak merkezi yönetimin başarısız Perestroyka (Yeniden yapılanma) ve Glasnost (Açıklık) politikaları, Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenistan`a verilmesi ile bağlı Ermeni talepleri ve bunların yanısıra tarihi bir ulusal mücadele mirası gösterilebilir (Cafersoy, 2001a: 24). 20 Ocak 1990 tarihinde Sovyet Kızıl Ordu`sunun Bakü`de kanlı olayları gerçekleştirmesi bu mücadeleyi daha da tetiklemiştir. 30 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığın restorasyonu hakkında AC Ali Sovyeti Beyannamesi kabul edildikten sonra Azerbaycan`ın bağımsızlığının diğer devletler tarafından tanınması konusu gündeme gelmiştir. Böyle bir dönemde Türkiye genel olarak SSCB ve özellikle Rusya ile ilişkilerini bozmak ve kötü etkilemek istemediği için Azerbaycan bağımsızlığını tanıdığı hakkında herhangi olumlu yanıt vermemiş, hatta TC Dışişler Bakanlığı basın sekreteri Murat Sungar, Azerbaycan`ın bağımsızlığının tanınması gibi bir talebin olmadığını bildirmiştir. Bu dönemde Azerbaycan`da iki grup vardı: Azerbaycan Komünist Partisi (AKP) yanlılar ve halk desteğini sağlamış Azerbaycan Halk Cephesi (AHC)

yanlılar. AHC ülkede mitingler düzenlemekte ve geniş halk kitlelerini bir araya toplamaktaydı. Azerbaycan`ın tamamen birlikten kopmasından endişelenen SSCB lideri Gorbaçov, AKP Birinci Sekreteri Ayaz Mutallibov`un göreve getirilmesine destek verdi ve 8 Eylül 1991`de Mutallibov devlet başkanlığına seçildi(Cafersoy, 2001a: 32).18 Ekim 1991 tarihinde ise Azerbaycan`ın bağımsızlığı resmen ilan edildi. Bundanüç hafta sonra, başka sözle 9 Kasım 1991 tarihinde Türkiye Azerbaycan`ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olmuştur (Veliyev, 2017: 99-100).Azerbaycan`ın bağımsızlığının ilk yıllarında Mutallibov Rusya yanlısı bir politika izlemiş ve 21 Aralık 1991 tarihinde BDT`nin temelini oluşturan Almatı Bildirisi`ni Azerbaycan adına imzalamıştır. Lakin, muhalefetin parlamentoda etkinliği ve karşı çıkması nedeniyle bu anlaşma onaylanmamıştır (Cafersoy, 2001b: 289-290). Azerbaycan BDT üyeliğine daha sonra H. Aliyev döneminde girecekti. Mutallibov döneminde, 25 Mayıs 1991 tarihinde Türkiye`nin Bakü`de konsolosluğu,14 Ocak 1992 tarihinde ise büyükelçiği açılmıştır (Halk Gazetesi, 15 Ocak 1992).26 Şubat 1992 tarihinde Ermeniler tarafından Hocalı`da gerçekleştirilen katliamdan sonra Mart 1992`de Mutallibov, muhalefet çabaları sonucu istifa etmiş ve Azerbaycan`da yeni bir dönem başlamıştır. Azeri-Ermeni çatışmasının ve Azerbaycan`da ulusal mücadelenin başlanmasıyla eşzamanlı bir şekilde, 1988 yılında AHC fikri doğmuş, 7 Haziran 1992 tarihinde gerçekleştirilen yeni cumhurbaşkanı seçimlerini ise AHC lideri Ebülfez Elçibey kazanmıştır (Polat, 2004: 28-29).“Türkiye Azerbaycan`ın dış politikasının başköşesinde yer alacaktır” diyen Elçibey`le birlikte Azerbaycan`ın dış politikasında stratejik bir değişim yaşanmış, öncelikli konuma sahip Rusya`nın yerini Türkiye almıştır (Kalafat ve Aslanlı, 2004: 383). Cumhurbaşkanı olarak Elçibey ilk yurtdışı gezisini Türkiye`ye

düzenlemiş, Stalin`in 1937 yılında adını “Azerbaycan Dili” olarak değiştirdiği “Türk Dili” Elçibey tarafından sunulan teklif ve Milli Meclis onayıyla yeniden resmi dil olarak kabul edilmiş, kültürel alanda Türklük bilincinin güçlendirilmesi yönünde politikalar uygulanmıştır. Başka sözle Elçibey, Sovyet değerleri yerine milliyetçilik gibi değerleri ön plana çıkarmış, politikanın temel yönü ise vatanseverlik, milliyetçilik ve demokratik uygulamaların gerçekleştirilmesi olmuştur(Cafersoy, 2001a: 59).Bu dönemde TC Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal, SSCB`nin dağılmasıyla oluşan yeni dünyaya yönelik aşağıdaki açıklamada bulunmuştur: “Bugün tarihin öyle bir noktasına gelmişiz ki, Sovyetler Birliği`nin dağılmasından sonra, Balkanlar`dan ta Orta Asya`ya kadar olan topraklarda Müslüman veya Türk toplulukları ile meskun geniş bir alan önümüze açılmıştır. Bu imkan 400 yıldan beri milletimizin eline geçen en büyük fırsattır”. Özal`ın bu açıklamasından da görüldüğü gibi, bu dönemde TC dış politikası karşısında “Adriyatik`ten Çin Seddi`ne Türk Dünyası” olarak nitelendirilen bir coğrafyada hareket serbestisi yaratılması konusu duruyordu. Elçibey`in iktidara gelmesiyle, ABD veya İran`a değil Türkiye`ye özel bir konum atfetmesiyle bu konu daha da önemli hale gelmişti. Elçibey, Türkiye`yi Azerbaycan`ın stratejik ortağı ve model ülke olarak görüyor, Bakü-Ceyhan Projesi`ni tam şekilde destekliyordu. Elçibey, 31 Ekim 1992 tarihinde Ankara`da gerçekleştirilen ilk Türk Devletleri Zirvesi`ne katılarak ortak beyannameni imzalamış ve büyük Turan devleti kurulması yolunda ilk adım atılmıştır. Özal, Zirve konuşmasında Türk devletleri arasındaki mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı, gümrük mevzuatının uyumlaştırılması, işbirliğinin geliştirilmesinin yararlarından konuşmuştur. 2 Kasım 1992 tarihinde Ankara`da Azerbaycan Büyükelçiliği açılmış ve aynı tarihte iki ülke arasında ekonomi, ticari, ulaşım ve adli alanlarda işbirliğini öngören

İşbirliği ve Dayanışma Antlaşması imzalanmıştır. Lakin ikili ilişkilerin farklı alanlarda geliştirilmesine rağmen bazı sorunlar da olmuştur. Örneğin, Dağlık Karabağ savaşının hız kazandığı bu dönemde, özellikle Ermeniler'in Laçın'a saldırmasının ardından o dönem Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclisi Başkanı Haydar Aliyev, Türkiye'den Azerbaycan'a yardım etmesini ve asker göndermesini istemiş, lakin Türkiye bu yardım isteğine olumsuz yanıt vermiş ve hiçbir yardım göndermemiştir (Yılmaz, 2016: 10-12). Lakin bundan az önce, 22 Mart 1992'de Aliyev Türkiye'ye ziyaret yaparak 100 milyon dolar değerinde kredi ayrılması ve 10 öğrencinin Türkiye'de eğitim alması hakkında protokol imzalamış, Türkiye Nahçıvan'ın Ermeni kuşatımı altından çıkarılmasında büyük rol oynamıştır (Veliyev 2017: 106). Türkiye Hükümeti, Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ savaşı ile ilgili 1992-1993 yıllarında devamlı olarak "Türkiye'nin tek taraflı müdahalesi söz konusu değildir ve Azerbaycan'da dünya ile hareket edeceğiz" yanıtı vermiştir. Hatta Türkiye, ABD'nin tepkisiyle Ermenistan'la olan ilişkilerini stabilize etmek için, Eylül 1992'de bu ülkeye 100 ton buğday satmıştır. Bu dönemde Azerbaycan Milli Meclisi Başkanı olan İsa Gamber, Türkiye'nin Ermenistan'a buğday vermesini Azerbaycan halkına anlatabileceklerini, fakat elektrik vermesini anlatamayacaklarını ve Türkiye ile ilgili hayal kırıklığı yaşadıklarını ifade etmiştir. Türkiye'nin tutumu ile ilgili Cumhurbaşkanı Özal ve Başbakan Demirel arasında uyumsuzluk yaşanıyordu. Özal, Azerbaycan'a askeri yardım yapılmasından yana olsa da, Demirel bu adıma tamamen karşıydı. Lakin bu dönemin en büyük hayal kırıklığı Elçibey'i iktidardan uzaklaştıran askeri darbe zamanı Türkiye'nin hiçbir yardımda bulunmaması olmuştur (Yılmaz, 2016:13).

4 Haziran 1993 tarihindeki Gence isyanı ve Elçibey'in iç savaşı engellemek amacıyla makamını terk etmesinin ardından 15 Haziran 1993`de Haydar Aliyev ona mektup yazarak Bakü`ye dönmesini istemiş, lakin Elçibey geriye dönmeyince, kendisi Meclis Başkanı olarak görevi ele almıştır. 24 Haziran`da ise Meclis kararı ile H. Aliyev devlet başkanı ilan edilmiştir. Aliyev iktidarı ile birlikte Azerbaycan-Türkiye ilişkileri soğuma, Rusya ile yaklaşma dönemine girmiştir. Aliyev iktidarının ilk yıllarında Rusya Azerilere destek vermiş, Haziran 1993`te ise Moskova`daki Lezgi Siyasal Cephesini kapatmıştır (Demir, 2004: 722). Türkiye`de Aliyev`in kalıcı olduğu anlaşılınca ilişkilerin iyileştirilmesi çabaları başlanmıştır. Lakin artık, Elçibey döneminde olduğu gibi Türkiye Azerbaycan dış politikasının ana köşesinde yer almıyordu. Aliyev iktidara geldikten sonra Elçibey döneminde imzalanan anlaşmalar askıya alınmış, Türk vatandaşlarına vize uygulanmaya başlanmış ve ülkede görevde bulunan 1600 civarı Türk askerinin faaliyetine son verilmiştir (Cafersoy, 2001b: 294). 1994 yılına kadar H. Aliyev Batı devletlerinden, aynı zamanda Türkiye`den mesafeli durarak, Dağlık Karabağ konusunda Rusya desteğini alacağına ümit beslemiştir. Lakin tüm çabalarına rağmen, bu olasılık gerçekleşmediği için, Aliyev alternatif yollar aramaya, petrol hattı konusunda Batılı şirketlerle görüşmelere başlamış, 8-10 Şubat 1994 tarihleri arasında ise Türkiye`ye ilk resmi ziyaretini yapmıştır. Bu ziyareti sırasında Aliyev Türkiye`yi “dost, kardeş ülke” adlandırmış, “bir millet iki devlet” kelimesini ilk kez kullanmış ve farklı alanlarda işbirliğini öngören 17 belge imzalamıştır. Rusya ile Ermenistan arasında her yıl artmakta olan işbirliği, özellikle 1995 yılında Moskova`da imzalanarak 1997`de yürürlüğe girmiş Rusya`nın Ermenistan`daki askeri üssü hakta anlaşma ve 1994-1996 yıllarında Rusya`nın Ermenistan`a 1 milyar dolar değerinde silah

yardımı yapmasından sonra Azerbaycan-Türkiye'nin hertaraflı, hem siyasi, hem güvenlik, hem de kültürel alanlarda işbirliği genişlenmiş ve günümüzdek yükselen hatla devam etmektedir(Veliyev, 2017: 113-114).

1.3. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE GÜVENLİK

FAKTÖRÜ

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki askeri ve güvenlik konularında işbirliği birçok farklı alanlarda ele alınarak değerlendirilebilir:

a) Askeri konularda siyasi işbirliği: Bir NATO üyesi olarak Türkiye'nin Azerbaycan'la askeri işbirliği hem ikili düzeyde, hem de NATO kapsamında gerçekleştirilmekte ve geliştirilmektedir.

b) Askeri konularda teknik işbirliği: Azerbaycan Ordusu'nun teknik açıdan geliştirilmesi ve donanımının iyileştirilme, özellikle son model askeri malzemeler ve araçlarla donatılması açısından Türkiye'nin önemli ölçüde katkılarda bulunması.

c) Askeri konularda eğitim ve bilimsel işbirliği: Türkiye ve NATO'ya ait askeri okullarda ve eğitim merkezlerinde Azerbaycan Ordu mensuplarının eğitilmesi, Türk Ordusu'na mensup subayların Azerbaycan'ın askeri okullarındaki eğitim sürecisine katkı sağlaması.

d) Askeri konularda tıbbi işbirliği: Türkiye ve Azerbaycan ordularının tıbbi yardım açısından deneyimlerinin paylaşılması ve aynı zamanda Azerbaycan Ordu mensuplarına Türkiye'de tedavi imkanlarının sunulması.

Türkiye ve Azerbaycan'ı Güney Kafkasya gibi karmaşık bir bölgede bir birine bağlayan sıkı kan bağı, din, dil, kültür bağları bulunduğundan bu iki devlet arasındaki askeri ilişkiler de stratejik bir önem taşımaktadır.

Bu ilişkileri şekillendiren diğer etkenler olarak bir yandan Rusya destekli Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırıları, toprak iddiaları ve bu iddiaları pratikte uygulayarak Dağlık Karabağ'ı ve etrafındaki yedi rayonu işgal etmesi gerçeği, diğer yandan ise NATO üyesi olan Türkiye'nin Azerbaycan'la tarihi kökenleri, aynı zamanda bugünkü gereksinimleri doğrultusunda pekişen bağlarının bulunmasıdır. Bu stratejik ve askeri ilişkilerin geliştirilmesine neden olan diğer bir etken ise Güney Kafkasya bölgesindeki istikrarsızlık ve çatışma ortamının Türkiye'nin ulusal güvenliğine tehdit oluşturmasıdır. Başka sözle, Türkiye-Azerbaycan güvenlik ilişkileri sadece bu iki devlet açısından değil, hem de Güney Kafkasya'da barış ve istikrarın sağlanması amacıyla önem taşımaktadır (Dalkılıç, 2015: 132).

Türkiye ve Azerbaycan arasında askeri ve güvenlik ilişkilerinin geliştirilmesi için ilk adım 25 Ocak 1992 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov'un Türkiye'ye gerçekleştirdiği ilk resmi ziyaret kapsamında atılmıştır. Mutallibov, ülkesini ve kendini savunabilmek için mili ordunu acil şekilde yapılandırmak zorunda olduğunu vurgulamış, Türkiye'den destek beklediğini bildirmiş, buna rağmen Mutallibov döneminde ikili ilişkilerde askeri konuda herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir. 26 Şubat 1992 tarihinde Rusya'ya ait 366 numaralı moto alay destekli Ermeniler tarafından gerçekleştirilen Hocalı Katliamı'ndan sonra Türkiye'nin askeri desteği Azerbaycan için bir ölüm kalım meselesi olduğu ortaya çıkmıştır. 4 Mart 1992 tarihinde TBMM'in gündem dışı konuşmasını Karabağ sorunu ve Hocalı Katliamı'na ayıran dönemin Demokratik Sol Parti Genel Başkanı Bülent Ecevit, Türkiye'nin Azerbaycan'a "her türlü askeri ve gereç yardımı yapması" ve "savaşa katılmaksızın, Azerbaycan yönetiminin gereksinimlerini karşılayacak askeri eğitim sağlaması" gerektiğini

bildirmiştir. Türkiye Azerbaycan herhangi askeri yardım yapmaktan imtina etse de, 3 Mayıs 1992 tarihinde Bakü`de “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Eğitim, Öğretim, Uzmanlık Hizmetleri, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması” imzalanmış ve bu anlaşma kapsamında askeri eğitim alanında işbirliği çalışmaları, eğitici, öğretmen ve yönetmen değişimi yolu açılmıştır(Dalkılıç, 2015: 133). Fakat bu işbirliği lafta kalmış ve askeri ilişkiler gerçekleştirilmemiştir. Azerbaycan`da devlet başkanlarının değişimi askeri faktörlere büyük oranda bağımlı olmuştur. Dağlık Karbağ sorunu ve bu savaştaki başarı veya başarısızlık liderlerin geleceğini belirler hale gelmiştir (Karaman, 2012: 64).

Türkiye ile Azerbaycan arasında askeri ve güvenlik alanında önemli adımlar ilk kez Elçibey döneminde atılmış, 11 Ağustos 1992 tarihli “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması” imzalanmış ve bu anlaşma daha önceki anlaşma hükümleri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra bu anlaşmada “karşılıklı şekilde ülkelerin güvenlik, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını sürdürme arzuları” ifade edilmiş, “iki ülke arasındaki dostluk ve işbirliğinin daha da geliştirilmesi hususunda kararlılıklar” onaylanmıştır(Dalkılıç, 2015: 134). Bu anlaşma 15.04.1993 tarihinde onaylanmış ve 1 hafta içerisinde yürürlüğe girmiştir (<https://www.kanunum.com/files/3903-2.pdf>, erişim tarihi: 10.03.2018).Elçibey ilk aşamada ordunun %50`sinin muvazzaf askerlerden oluşacağını bildirmiş ve bu gelişmeler yaşanırken Türkiye`den destek görmüştür. Türkiye 1918 yılında Azerbaycan ordusunun kurulması için yaptığı yardımları tekrarlayarak, Azerbaycan`daki askeri eğitime katkı sağlamış ve 200 öğrenci eğitim almak üzere Türkiye`deki askeri okullara gönderilmiş, Azerbaycan

Ordusu'nun yeniden yapılandırılması için Türk emekli subayları görevlendirilmiştir. Buna rağmen savaş alanında herhangi destek alınamamış, kazanılan başarılar Ermenilerin hızlı toparlanmalarıyla birlikte karşı saldırıya geçmeleri sonucu uzun sürmemiştir. Ruslar, özellikle 1990'lı yılların başında Ermeni-Azeri çatışması sırasında Ermenilere büyük yardım sağlamıştır. Bu gelişmeler Türkiye ve Rusya arasındaki gerilimin giderek tırmanmasına neden olmuştur. Başka sözle, dönemin görüntüsünde Nahçıvan'a Ermeni saldırıları gerçekleşince Türkiye'nin bu gelişmeler üzerine bölgede askeri hareket hazırlıklarını başlatması, bu konuda Rus komutanı Şapoşnikov'un Türkiye'nin bölgeye herhangi olası müdahalesinin üçüncü dünya savaşını başlatabileceğini söylemesi, bunun sonuçlarının ise ağır olacağını anlayan Türkiye'nin sonunda bu müdahaleden vazgeçmesi, sorunun barışçıl yöntemlerle çözümüne yönelmesi gösterilebilir. Aslında ise, Türkiye'nin 1921 yılında imzaladığı Kars Antlaşması gereği bölgeyi korumak için askeri müdahale yapma imkanı vardı ve Türkiye Nahçıvan Otonom Özerk Cumhuriyetini korumak için yükümlülüklerini yerine getirmeliydi. Lakin Rusya'nın tavrı, Türkiye'deki dönemin hükümetinin karmaşık tavrı ve belirsiz politikaları bu müdahaleyi gerçekleştirmeye engel olmuş ve Ermenilerin saldırılarını sadece kınama düzeyine indirmişti (Karaman, 2012: 65).

Haydar Aliyev döneminde Türkiye-Azerbaycan askeri ve güvenlik ilişkileri iki ülkenin üst düzey askeri yetkililerinin karşılıklı ziyaretleri çerçevesinde sürdürülmüş, 18 Ekim 1999 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Bakü ziyaretinde ona Genelkurmay Başkanı Org. Hüseyin Kıvrıkoğlu eşlik etmiştir. 9-10 Şubat2000'de H. Aliyev'in Türkiye ziyareti sırasında Kıvrıkoğlu'yla görüştüğü de bilinmektedir. 15 Ağustos 2000'de Azerbaycan'ı ziyaret

eden bir grup Türk gaziyle görüşünde H. Aliyev, “Türk askerinin Azerbaycan halkının gözünde her zaman bir kahramanlık örneği” olduğunu söylemiştir(Dalkılıç, 2015: 135).

Azerbaycan NATO ile 4 Mayıs 1994`de imzaladığı Barış İçin Ortaklık Programı (BOP) kapsamında ilişkiler kurmuştur. Bu program örgütün 1994 tarihli Brüksel Zirvesi`nde kabul edilmiş ve güvenlik konularında Ortak devletlerle NATO arasında tarafların istekleri dikkate alınarak özel işbirliğinin geliştirilmesini öngörmektedir. Ortak devletler ise kendi sırasıyla uluslararası hukuka uygun davranmalı, demokratik değerleri korumalı, BM Sözleşmesi, İnsan Hakları Sözleşmesi, Helsinki Sonuç Bildirisi, silahsızlanma ve silahların kontrolüne ilişkin uluslararası sözleşmelere bağımlı kalmalı ve bu konuda sorumluluk almalıdırlar. BOP çerçevesinde ordunun NATO standartlarında yeniden yapılandırılması için çalışan Azerbaycan 1997 yılından günümüzdeki Örgütün Planlama ve Analiz Süreci programında aktif yer almaktadır. Ocak 1997`de Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri bünyesinde Barış Gücü Birliği oluşturulmuştur. 20 Ekim 1999`da AC ve TC Hükümetleri arasında Kosova Türk Taburu Görev Kuvveti Bünyesinde Kosova`ya Gidecek Azerbaycan Birliğinin Statüsün Hakkında Anlaşma Azerbaycan Parlamentosu tarafından onaylandıktan sonra Azerbaycan Barış Gücü Birliği görevlerinin icrasına başlamıştır. Türkiye yardımı ile Azerbaycan Tüksek Askeri Okulu NATO standartlarına geçiş yapmıştır. Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya devletlerinin Avroatlantik İşbirliği Konseyi ve Barış İçin Ortaklık Programı`na katılmaları ve bu kapsamda işbirliği çalışmalarını desteklemektedir. 2005 yılında ise NATO ile Azerbaycan arasında ilişkiler Bireysel Ortaklık Programı düzeyine yükseltilmiştir (Askerzade, 2009: 2-6).

29 Nisan 2004 tarihinde Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi`nde Kıbrıs Türklerinin temsili konusu gündeme gelirken, Dağlık Karabağ`ın tanınması için emsal teşkil eder düşüncesiyle Azerbaycan Milletvekilleri oylamaya katılmamış ve bu durum Türk kamuoyunda Azerbaycan`a karşı kırgınlığa neden olmuştur (Bulut, 2007: 126).

TC Savunma Bakanı Vecdi Gönül`ün Azerbaycan`a 2005 yılında yaptığı ziyaret sırasında “Bizim ordumuz aynı zamanda sizin, sizin ordunuz da aynı zamanda bizim ordumuzdur” ifadesini kullanmış, AC Savunma Bakanı Sefer Ebiyev ise Türkiye ile askeri ve güvenlik işbirliğinin geliştirildiğinden memnun olduğunu, aynı zamanda NATO ile entegrasyona ise büyük önem verildiğini bildirmiştir. Türkiye, Azerbaycan`ın savunma ve güvenlik alanında NATO standartlarına uygunlaştırılması ve geliştirilmesi reformları için yaklaşık 170 milyon dolar tutarında askeri yardım yapmıştır (Askerzade, 2009: 7, 10).

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki savunma ve güvenlik işbirliği 2010 yılında imzalanan “Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması” ile en yüksek düzeye yükseltilmiştir. Bu anlaşmanın 2. maddesi, BM Şartı`nın 51. maddesinde belirtilen meşru müdafaa hakkına atıf yaparak, taraflardan (Türkiye ve Azerbaycan) birinin üçüncü ülke veya ülkeler tarafından saldırıya maruz kaldığı halde ortak bir güvenlik ve savunma perspektifi oluşturulacağını öngörmektedir. Nisan 2016 Ermenistan-Azerbaycan çatışmaları zamanı Ankara`nın tavizsiz bir şekilde Bakü`nün yanında yer alması ve Türk kamuoyundan büyük desteğin gelmesi, 2010 Antlaşmasının altını çizmiş oldu (<https://aa.com.tr/tr/> erişim tarihi: 13.03.2018).

1.4. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE KÜLTÜREL FAKTÖR

Kültürel yakınlık, toplumlar ve devletler arasındaki ilişkileri etkileyen ve şekillendiren en önemli unsurlardan birisidir. Bu tür yakınlık ülkelerin birbirine güven duymasına ve dayanışma içerisinde yer almasına, işbirliğini geliştirmesine yardımcı olmakta ve Türkiye Azerbaycan arasındaki ilişkiler açısından da geçerli olmaktadır. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesinde her iki ülkenin Milli Eğitim Bakanlıkları, Dışişleri ve Devlet Bakanlıklarının ilgili birimleri, Diyanet İşleri Bakanlığı, Yüksek Öğretim Kurulu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), Basın Yayın Enformasyon Müdürlüğü vd.resmi kurumların yanısıra Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Vakfı (TÜDEV), Türk Dünyası Araştırma Vakfı, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, bunların yanısıra Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) gibi kuruluşlar önemli rol oynamaktadırlar(Bulut, 2007: 161).İki ülke arasında sosyo-kültürel ilişkilerin geliştirilmesi açısından önemli gelişmelerden biri H. Aliyev`in inisiyatifi ile 9 Mart 2001 tarihinde Bakü`de Azerbaycan Atatürk Merkezi`nin açılması olmuştur.

Din, dil ve tarih kültürü oluşturan önemli alt unsurlar olarak Türkiye Azerbaycan ilişkileri etkilemektedir. Azerbaycan Türkçesi, diğer Türk devletlerinde kullanılan Türkçeye göre Türkiye Türkçesine en yakın olanıdır. Elçibey döneminde, 22 Aralık 1992 tarihinde ülkenin resmi dilinin adı “Türkçe” olarak kabul edilmiş, 25 Aralık`ta ise Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçilmiştir. Lakin dil kararı Aliyev döneminde, yani 1995 yılında yeniden “Azerbaycan Dili

(Azerbaycanca)” olarak değiştirilmiştir. Ortak tarih de iki ülkeni bağlayan unsurlar olarak önem taşımaktadır. Türkiye ve Azerbaycan`ın ortak kültür ve tarih çalışmaları TÜRKSÖY kapsamında yürütölmektedir(Bulut, 2007: 162).

İlk defa Türkiye`nin inisiyatifi ile 31 Ekim 1992`de gerçekleştirilen Türkdilli ölkelerin devlet başkanlarının Zirvesi ardından,12 Temmuz 1993 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan gibi Türk Cumhuriyetlerinin katılımı ile kurulmuş TÜRKSÖY, Türk dünyasının UNESCO`su işlevi görmekte, üye ölkeler arasındaki kültürel ortaklığın güçlendirilmesi, Türk kültürünün tanıtılması, daha önceleri iletişimleri engellenmiş Türk halklarının yeniden kaynaşması açısından ve genel olarak kültürel diplomasi aracı olarak önem taşımaktadır.2006 yılında Azerbaycan`ın Moskova Büyökelçisi olarak atanana kadar TÜRKSÖY`un genel müdürü Polat Bülbüloğlu olmuştur (<http://mekam.org/> 14.03.2018).

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki kültürel ilişkiler ilk olarak eğitim alanında geliştirilmiş ve bu alanda daha 10 Ocak 1990 tarihinde imzalanan “Kültürel ve Bilimsel Değişim programı” kabul edilmiş ve 1992 yılının başlarından günümüzedek çeşitli protokoller ve anlaşmalar imzalanmıştır. 29 Şubat 1992 yılında Azerbaycan Başbakanı ve TC Milli Eğitim Bakanı arasında eğitim alanında yönelik birmutabakat zaptı imzalanmış ve bu belge ile Türkiye Azerbaycan`lı öğrencilere burs vermeyi, uzman değişimini, eğitim reformu için gerekli desteği vermeyi kabul etmiştir.Bunun yanısıra, Türkiye`de kendi imkanları ile okuyan büyük sayıda Azerbaycanlı öğrenci bulunmaktadır (Bulut, 2007:163).

1992-2001 yılları arasındaki dönemde Türkiye Azerbaycan için orta öğretim alanında toplam 604, yüksek öğretim alanında ise toplam 3490 kişilik öğrenci kontenjanı ayırmıştır (Babayeva, 2013: 89). 2016

verilerine göre ise, 181 ülkeden 88 bin civarı yabancı öğrenci Türkiye`de eğitim almakta, Türkiye`de eğitim gören yabancı öğrencilerin en büyük kısmı ise, yani 12.5 bini Azerbaycan`dan olmaktadır (<http://www.hurriyet.com.tr/yabanci-ogrenci-sayisi-yuzde-182-artti-40118709>, erişim tarihi: 14.03.2018).

İki ülke arasındaki eğitim alanında işbirliği gün geçtikçe artmaktadır. Ocak 1994`de Bakü Türk Anadolu Lisesi ve Temmuz 1994`de Bakü Türkiye Türkçesi Öğretim Merkezi hizmete açılmış ve günümüzdeki faaliyetlerini sürdürmektedir. Azerbaycan`da Türk özel girişimcileri tarafından bir üniversite (Kafkas Üniversitesi), iki fakülte (1991`de Türk Dünyası İşletme Fakültesi (İktisat Üniversitesi`nde) ve 1992`de İlahiyat Fakültesi (Bakü Devlet Üniversitesi`nde), toplam 14 lise ve 1 okul açılmıştır. Ayrıca, 1991-1997 yılları arasında TC Eğitim Bakanlığı tarafından AC Eğitim Bakanlığı`na toplam 1.2 milyon dolar mali yardım yapılmıştır. Mayıs 1992`de her iki devletin hükümetleri arasında eğitim alanında daha önce bahs edilen işbirliği anlaşması, 1994 yılında “TC ve AC arasında bilim, teknik, sosyal, kültürel ve ekonomi alanında çoktarafli işbirliği hakkında” anlaşma, 1997 yılında ise “AC Eğitim Bakanlığı ile TC Eğitim Bakanlığı arasında eğitim ve bilim alanında işbirliği hakkında” protokol imzalanmıştır Önceleri Azerbaycan üniversitelerinde eğitim alan öğrencilerin diplomaları Türkiye`de tanınmamakta ve bazı sorunlarla yüzleşmekteydi. Bu sorun Kasım 1998 yılında AC Eğitim Bakanı Misir Merdanov`un Türkiye`ye yaptığı ziyaret sırasında çözülmüş, AC ve TC Eğitim Bakanlıkları arasında eğitim ve bilim alanında işbirliği hakkında mtabakat anlaşması yapılmıştır(Babayeva, 2013: 89-90).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE - AZERBAYCAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

2.1. EKONOMİK İLİŞKİLER (1990 SONRASI)

2.1.1. Ekonomik İlişkilerin Gelişimi

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkiler daha Azerbaycan'ın bağımsızlığı ilan olunmadan önce, yani 10 Ocak 1990 tarihinde imzalanan “Türkiye ile Azerbaycan Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Geliştirilmesine Yönelik Protokol” ile oluşmaya başlamıştır. Nitekim ekonomik alanda işbirliğinin geliştirilmesi daha çok bağımsızlık elde edildikten sonra gelişmeye başlamış ve 1991 yılından günümüze kadar ekonominin farklı alanlarında 200 civarında anlaşma ve protokol imzalanmıştır. 1 Kasım 1992 tarihinde “Ticari, Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması” imzalanmış ve bu anlaşma iki ülke arasındaki belirli alanlarda ilişkilerin geliştirilmesi için önemli bir zemin oluşturmuştur. Bu anlaşma gereği Türkiye ve Azerbaycan bir birine “en çok gözetilen ülke statüsü” vermiştir. Bundan başka 31 Temmuz 1996 tarihinde “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Hakkında Anlaşma” ve 1 Ocak 1998 tarihinde ise “Türkiye ile Azerbaycan Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması” yürürlüğe girmiştir. Bundan başka 1994 yılında Türk iş adamları toplanarak “Azerbaycan Türk Sanayicileri ve İşAdamları Derneği (TÜSİAD) kurmuşlar. Ticari ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi için Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) kurulmuş ve KEK'in Birinci Dönem Toplantısı 1997'de, ikinci toplantı 2001, üçüncüsü ise 2005'de gerçekleştirilmiştir(Bulut, 2007: 142-143).

1 Kasım 1992 yılında Türkiye ile Azerbaycan arasında Kara Ulaştırma Anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma gereği Nahçıvan yolu ile direk bağlantı sağlanmıştır. Fakat bu işbirliği o zaman Nahçıvan`dan öteye gidememiştir.

Türkiye ve Azerbaycan ekonomileri bir birini tamamlamaktadır. Şöyle ki, Türkiye ekonomisi dışa dönük ve imalat sanayi ağırlıklıdır. Buna karşılık Azerbaycan ekonomisi daha çok hammadde ağırlıklıdır. Türk müteşebbüsleri özellikle petrol dışı sektörlerde önemli yatırımlar yapmaktadırlar. 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesinin ardından dış ticarete SSCB dışındaki ülkelere ve yeni pazarlara yönelen Azerbaycan`ın ana ihracatında 1991 yılında SSCB ülkeleri ihracatta %94, ithalatta %80 oranında yer tutarken, 2000 yılında BDT ülkelerinin toplam ticarete payı %20.9 olmuştur. Lakin bu dönemde Türkiye`ye ihracat oranı da azalmıştır. Şöyle ki Azerbaycan`ın Türkiye`ye ihracat oranı 1998`de %22.8 iken 2000`de %6 olmuştur. Türkiye`den yapılan ithalat da toplamda düşüş yaşamış, 1998 yılında %20.4`lük ithalat değeri 2000`de %11`e düşmüştür. Buna rağmen 2000`de Türkiye Azerbaycan`ın en fazla ithalat yaptığı ikinci ülke konumunda olmuştur. Türkiye Azerbaycan`ın toplam dış ticareti içerisinde 1998 yılında %21 paya sahip iken, 2000`de bu rakam %7.9 olmuştur. Başta bavul ticareti olmak üzere, kayıt dışı ticari işlemlerin olduğu göz önünde bulundurularak iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin bu dönemdeki resmi verilerden çok daha fazla olduğu tahmin edilebilir. Bu dönemde dış ticarete ağırlığa sahip olan ülkeler ise genel olarak İtalya, Rusya, Türkiye, Fransa, İsrail, ABD, İsviçre, Gürcistan, İngiltere ve Almanya olmuştur. 2000 yılında Azerbaycan Türkiye`nin ihracatı içerisinde %0.84, ithalatı içerisinde ise %0.16 paya sahip olmuştur (Oğan, 2001: 73-76).2003 yılından sonra Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ticaret

hacmi yeniden artmaya başlamış ve 2006 yılı itibariyle 1 milyar doları geçmiştir. İki ülke arasındaki ticari denge Azerbaycan bağımsızlığının kazanılmasından buyana hep Türkiye'nin lehine olmuş ve Türkiye için ticaret fazlası söz konusu olmuştur. Lakin 2006 yılından itibaren özellikle mineral yakıtların üretimi açısından Azerbaycan'da yaşanan gelişim nedeniyle Türkiye'nin Azerbaycan'dan yaptığı ithalatın hacmi, Azerbaycan'a yaptığı ihracatın hacminden daha hızlı bir şekilde arttığı gözlemlenmektedir (Bulut, 2007: 144). 2009 yılında yaşanan küresel kriz ise ikili ilişkileri olumsuz etkileyerek Türkiye'nin Azerbaycan'la hem ihracatı hem de ithalatında gerilemeye neden olmuştur. 2010 yılından itibaren yeniden artan dış ticaret miktarları, özellikle 2015 yılında Azerbaycan'da yaşanan devalüasyon nedeniyle önemli ölçüde azalma kayd etmiştir. 2009 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracat değeri 1.4 milyar dolar, 2013`de 2.8 milyar dolar iken, 2015`de 1.8 milyar dolara inmiştir. Aynı yıllarda Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithalat değeri ise uygun olarak 141 milyon dolar, 334 milyon dolar ve 232 milyon dolar olmuştur. AC DİK verilerine göre, iki ülke arasındaki ticaret hacmine açısından İtalya, Almanya ve Rusya'nın ardından dördüncü sırada Türkiye yer almış ve Azerbaycan'ın dış ticaret hacminde toplam %7.15 paya sahip olmuştur. İtalya, Almanya, Rusya, Türkiye ve ABD birlikte Azerbaycan ithalatının %40`ını oluşturmuştur. 2013 yılında Azerbaycan toplam ithalatının %13.7`ni, 2014 yılında %14`nü, 2015 yılında ise %12.7`ni Türkiye'den sağlamıştır. Günümüzde Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatında temel ürünler arasında makineler, mekanik cihazlar ve yedek parçaları, demir ve çelik eşyalar, elektrikli makine-cihaz ve yedekleri, mobilya, otomotiv, optic alet ve cihazlar, motorlu kara taşıtları ve yedekleri, mineral yakıtlar, işlenmiş petrol ürünleri gibi mallar önemli yer tutmaktadır. Türk firmaları Azerbaycan'ın bir çok

inşaat projelerini üstlenmekte, örneğin Milli Meclisin restorasyonu ve ek binasının tamamlanması, hava alanı inşası, yol, su, elektrik, enerji nakil hatları gibi alanlarda önemli inşaat projeleri yürütmektedir. Bu projeler arasında TRACECA “İpek Yolu” Projesi kapsamında kara yollarının inşası, baraj yapımı, elektrik santrallerinin inşası ve modernizasyonu, lüks konutların inşası, kamu amaçlı bina ve mekanların inşası, birçok turistik komplekslerin bakım ve onarımı, petrol boru hatları ile ilgili yapım ve onarım işleri, Bakü Sahil Projesi`nin gerçekleştirilmesivd. işler yer almaktadır (Karaca vd., 2015: 55-58).

İki ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için en son imzalanan anlaşma ve protokoller aşağıdakilerdir:

- Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Programı ve İcra Planı – 06.11.2007
- Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması – 06.11.2007
- KEK VI. Dönem Toplantısı Protokolü – 22.01.2011
- KEK VII. Dönem Toplantısı Protokolü – 11.07.2014
- KUKK Toplantısı Protokolü – 09.12.2015 (Karaca vd., 2015: 60)

Fakat Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi önünde bazı engeller de bulunmaktadır. Bunların arasında Türkiye`nin Azerbaycan`a vize uygulamazken Azerbaycan`da Türk vatandaşlarına uygulanan vize sisteminin varlığı, Serbest Ticaret Anlaşmasının yokluğu, ortak sanayi bölgesinin veya serbest ticari bölgenin oluşturulmaması, Azerbaycan gümrüklerindeki bekleme sürelerinin fazlalığı, oturma ve çalışma izinleri alınmasının zorluğu, Türk bankalara izin verilmemesi, Türk mallarına referans fiyat uygulanmaması vd. gösterilebilir (Karaman, 2012: 63).

2.1.2. Türkiye'nin Dış Ticaretinde Azerbaycan

Türkiye, küresel ekonomi, aynı zamanda küresel pazarlar ile en yüksek bütünleşmeyi mal ticareti alanında gerçekleştirmektedir. 2015 yılı itibariyle Türkiye dünyanın 31. Büyük ihracatçısı ve 21. Büyük ithalatçısı olmuştur. Türkiye, 2023 yılı için 500 milyar dolar ihracat hedefine ulaşmayı planlamaktadır. Bu kapsamda uygulanan strateji, dış ticaret açısından önemli bir yol haritası olarak değerlendirilebilir (TİM, 2016: 6).

2015 yılında Türkiye'de uygulanan ekonomi politikalarına ve özellikle ithalatta ağırlıklı yer tutan enerji ve metal fiyatlarındaki düşüş nedeniyle dış ticaret açığı ve cari açıda önemli bir gerileme oluşmuştur. 2015 yılında toplam 143.9 milyar dolar ihracat (dünya ihracatında 31. sırada), 207.2 milyar dolar ise ithalat (dünya ithalatında 21. sırada) yapılmıştır. Yıl genelinde ihracat yüzde 8.7 azalırken, ithalat yüzde 14.5 oranında küçülmüş ve dış ticaret açığı 63.3 milyar dolara inmiştir. Türkiye'den dünya pazarlarına ihrac edilen temel ürünler arasında %93.5'lik en büyük kısmı imalat sanayi ürünleri, %4 tarım ve ormancılık ürünleri, %1.9 madencilik ürünleri, %0.3 balıkçılık ürünleri, %0.3 diğerleri yer almıştır. Türkiye'nin ihracatında %44.5 AB ülkeleri, %1.3 Türkiye serbest bölgeleri, %54.2 ise diğer bölgeler yer almaktadır. Azerbaycan bu açıdan %1.3 ile 2. sırada yer almaktadır. Başka sözle, 2015 yılında Türkiye'den Azerbaycan'a ihracat mallarının toplam değeri 1.9 milyar dolar olmuştur (TİM, 2016: 26-47).

2015 yılında Türkiye'nin ithalatında %80.5'i imalat sanayi ürünleri, %13.3'ü madencilik ürünleri, %3.5'i tarım ve ormancılık ürünleri, %0.1'i balıkçılık ürünleri, %2.7'i ise diğer ürünler oluşturmuştur. Başka sözle, %13.8 tüketim malları, %16.8 yatırım malları, %69.2 ise ara

malları ithal edilmiş ve ara malları içerisinde en büyük yeri petrol ve doğalgaz ürünleri oluşturmuştur. 2015 yılında 143.3 milyar dolar ara malları ithal edilmiş, bunun 23.4 milyar dolarını petrol ve doğalgaz, 9 milyar dolarını petrol yağları, 1.5 milyar dolarını petrolgazları ve diğer gazlar, 396 milyon dolarını diğer petrol ürünleri oluşturmuştur. 2015 yılında AB ülkelerinden yapılan ithalat toplam ithalatın %38'ni oluştururken, Türkiye serbest bölgelerinden ithalat %0.6, diğer ülkelerden ithalat ise toplam ithalatın %61.4'ü oranında olmuştur. Türkiye'nin mal ithal ettiği ilk 20 ülke arasında Azerbaycan bulunmamakta, ilk beşlikte ise Çin, Almanya, Rusya, ABD ve İtalya yer almaktadır (TİM, 2016: 82-92). 2015 yılı verilerine göre, Türkiye'nin net ihtacı açısından temel ülkeler olarak Irak, Azerbaycan, İngiltere, Mısır, BAE, Sudi Arabistan ve İsrail gösterilebilir (TİM, 2016: 120).

Türkiye'nin dış ticareti açısından Azerbaycan'ın yerinin değerlendirilmesi için daha önceki göstergelerin analizi ve karşılaştırması yapılırsa, ekonomik ilişkilerin boyutunun küçük olduğu, fakat zamanla geliştiği görülebilir. Şöyle ki, 2006 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 692 milyon dolar olmuştur. Bu rakam Türkiye'nin toplam ihracatının (85.141 milyar dolar) %0.8'i demektir. Başka sözle Azerbaycan Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arasında 28. sırada yer almaktaydı. 2006 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'dan yaptığı ithalat ise 333 milyon dolar olmuştur ve bu rakam Türkiye'nin toplam ithalatının (138.032 milyar dolar) %0.24'ü demektir. Türkiye'nin Azerbaycan'dan yaptığı ithalat içerisinde mineral yakıtların yapısı 2004 yılında %54.6 iken 2005 yılında bu rakam %74.5 olmuştur(Bulut, 2007: 145-146).

Türkiye, Azerbaycan'a yapılan petrol dışı doğrudan yabancı yatırım stoğu açısından ilk sırada yer almaktadır. AC Ekonomi Bakanlığı verilerine göre, ülkede yaklaşık 2700 Türk şirketi faaliyettedir. Bu

şirketlerin yatırımları ağırlıklı olarak enerji, telekomünikasyon, bankacılık ve sigorta, ulaştırma, gıda ticareti, tekstil, eğitim, mobilya ve inşaat malzemeleri sektörlerine yoğunlaşmaktadır. Azerbaycan`da Türk firmaları 2016 yılına kadar toplam 9 milyar dolar civarı yatırım yapmış ve bunun 6 milyar doları enerji sektörüne yatırılmıştır (İzmir Ticaret Odası, 2016: 4).

Doğrudan kara yolu bağlantısının olmaması, Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkileri, özellikle de ekonomik ve ticari ilişkileri kötü etkilemektedir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kara yolu bağlantısının ya Gürcistan veya İran üzerinde sağlanması, ikili ilişkilerde daim üçüncü bir ülkenin varlığını gerektirmekte ve önemli güvenlik zaafı yaratmaktadır. Ayrıca Gürcistan`ın uyguladığı yüksek yol vergileri ve İran`ın getirdiği tonaj sınırlamaları gibi nedenlerle, girdi maliyetleri ve nakliye masrafları artmakta, bu nedenle diğer ülkelerle, özellikle İran ve Rusya ile ticaret Azerbaycan`la ticaretten daha avantajlı duruma gelmektedir. Tüm bunlardan başka, BDT kapsamında imzalanan serbest ticaret anlaşması ile RF ve diğer üye ülkelerden gelen mallara sadece %18 oranında KDV uygulanırken, diğer ülkelerden, hem de Türkiye`den Azerbaycan`a giren mallara %18 KDV`nin yanısıra bir de %20 gümrük vergisi olmakla toplam %38 oranında vergi uygulanması Türk mallarının rekabet şansını azaltmaktadır. Uygulanan yol vergisi her bir tır başına 520-1000 dolar ek maliyet getirmektedir. İran ve Rusya gibi komşu ülkeler ise bu maliyetten özgürdürler. Bundan başka Türk vatandaşlarına 1993 yılından itibaren vize uygulanmakta ve Türkiye Azerbaycan`dan vize ücreti almazken, Azerbaycan Türk vatandaşlarından vize ücreti almaktadır. Ayrıca Azerbaycan`daki yatırımcı Türk vatandaşlarına en fazla 1 yıllık vize verilmektedir (Bulut, 2007: 147-148).

2.1.3. Azerbaycan`da Türk Yatırımları

Azerbaycan bağımsızlık kazandığı ilk yıllarda ekonomik kriz ve devam eden savaşın da etkisiyle bütçe açığı yaşamakta ve ülke, kendi iç kaynak sıkıntılarına çözüm bulamadığı için dış finansal kaynaklara yönelmekte idi. Bu kaynaklar arasında uluslararası mali kurumlar ve yabancı bankalardan alınan krediler önem taşımakta idi. Sonraki dönemlerde Azerbaycan ülke ekonomisini yabancı sermayeye açmak ve ihracatını arttırmak için birçok yeni girişimde bulunmuş ve 1992 yılında IMF`ye üye olmuştur. Haydar Aliyev iktidarının ilk yıllarında Karabağ savaşı ateşkesle sonuçlanmış, yeraltı doğal kaynaklarının zenginliğinin farkına varan Azerbaycan bu durumu en iyi şekilde kullanma kararı almıştır (Karaman, 2012: 61). Aynı zamanda Türkiye`nin Azerbaycan`a yatırımları da ülke ekonomisinin kalkınması ve gelişimi açısından büyük önem taşımıştır.

Azerbaycan, coğrafi yakınlığı, diğer ülkelere göre daha yakından tanınması gibi nedenlerle Türk firmalarının uğrak ve yatırım alanı haline getirdikleri ilk ülkedir. Buna rağmen ikili ticari ilişkiler henüz beklenen seviyeye ulaşmamıştır. Ama yine de diğer Türk Cumhuriyetleri ile kıyasla Türkiye`nin dış ticaret ilişkilerinin en yüksek oranda geliştirildiği ülke Azerbaycan`dır. Azerbaycan`ın başlıca ihracat kalemleri olarak petrol ve petrol ürünleri, tekstil ve gıda sanayii mamulleri, temel ithalat kalemleri olarak ise makine, metal ve kimya sanayii ürünleri gösterilebilir. Azerbaycan`ın Türkiye`ye ihracatını hayvancılık ürünleri, çırçırılama, demir çelik ürünleri, dokuma ve petrol-kimya ürünleri oluşturmaktadır. İthalatını oluşturan temel ürünler ise hayvancılık ürünleri, tarıma dayalı sanayi ürünleri, tekstil, ağaç sanayii ürünleri, kimyasallar, makine sanayii ürünleri ve taşımacılık araçları oluşturuyor.

1995`de taşımacılık alanında Türk Mercedes Benz firması ile Azerbaycan arasında 70 milyon mark değerinde 350 otobüsün satışı ile bağlı anlaşma gerçekleşmiştir (Dikkaya, 1999: 5).

İki ülke arasındaki sermaye hareketlerine gelince, petrol dışı sermaye girişi açısından Türk sermayesi ilk sırada yer almaktadır. Azerbaycan`a 1997 yılında 780 milyon doları petrol sektörüne olmakla toplam 1.223 milyar dolar değerinde yabancı sermaye girmiştir. Sermaye dağılımının büyük kısmı, yani 104.2 milyon dolar inşaat, 91.6 milyon sanayi, 74 milyon dolar hizmet ve ticaret, 21.2 milyon dolar ulaştırma, haberleşme alanlarında ve diğer alanlarda yapılmıştır. Azerbaycan`a yatırılan toplam sermaye hacmi açısından Türkiye 129.6 milyon dolarla birinci, ABD 97.5 milyon dolarla ikinci, İngiltere ise 47.2 milyon dolarla üçüncü sırada yer almıştır. Türk firmalarının ülke içerisindeki yatırım alanları, genel olarak petrol dışı sektörde, başka sözle sanayi yatırımları, sanayi tesislerinin inşası, kimya, petro-kimya, ulaştırma, telekomünikasyon, enerji sektörleri, pazarlama, fırıncılık gibi alanlarda yoğunlaşmıştır. Bunların yanısıra Türk firmalarının Azerbaycan`da açtıkları inşaat malzemeleri, mobilya ve mutfak eşyaları, ayakkabı ve sıhhi malzeme satışı ile ilgili mağazaları büyük rağbet görmektedir. Buna rağmen petrol sektöründe de Türkiye`nin büyük yatırımları bulunmaktadır. En önemlisi, 1994 yılında imzalanan Asrın Anlaşması olarak nitelendirilen petrol üretim paylaşımı anlaşmasında Türkiye`nin petrol şirketi TPAO %6.75`lik paya sahip olmuştur. Bunun yanısıra TPAO 1996 yılında kabul edilen ve 120 milyon ton petrol ile 60 milyar m³ doğalgazın üretimin öngören 3-4 milyar dolarlık yatırım maliyeti olan projede de %9`luk paya sahip olmuştur. Bunun yanısıra 1993 yılında Türk Eximbank, Azerbaycan Uluslararası Bankası ile 50 milyon dolar değerinde ihracatta kullanılmak, kalanı ise yatırım projelerine aktarılmak

için toplam 250 milyon dolarlık kredi anlaşması imzalamıştır. Bundan başka Azerbaycan`da Türk telekomünikasyon şirketlerinin de önemli faaliyetlerinin olduğu bilinmektedir. Netaş şirketi bu alanda 12 milyon dolarlık önemli yatırımlar gerçekleştirmiş ve Teletaş şirketi önemli ihaleler üstlenmiştir. AC Ulaştırma Bakanlığı ile Turkcell Ericson şirketi arasında 1996`da yapılan 50 milyon dolar sermayelik bir anlaşma ile Azersell şirketi kurulmuş ve günümüzdeki faaliyettedir. Tüm bunların yanısıra, Koç grununa ait Ram Store tarafından Bakü`de dev süpermarketler ağı kurulmuş ve 1996`dan itibaren faaliyete başlamıştır (Dikkaya, 1999: 6-7). 2011 yılından itibaren “Ramstore” ağı ismini değiştirerek “Bazarstore” adıyla faaliyetine devam etmektedir (<https://news.milli.az/economy/40925.html>, erişim tarihi: 15.03.2018).

Diğer dünya ülkelerinde olduğu gibi doğrudan yabancı yatırımların (DYY) artırılması Türkiye için de büyük önem taşımaktadır. Ekonomideki cari açık, istihdam ve işsizlik gibi olumsuzlukların telafi edilmesi açısından DYY girişleri büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda, özellikle 2008 krizi sonrasında Türkiye yabancı ülkelerdeki yatırımlarının artırılması için özel politikalar izlemektedir. DYY ülke ekonomisine katkı sağlamak ve gelişim için büyük fırsatlar yaratmaktadır. 2000`li yıllara kadar Türkiye`ye DYY girişi milyon dolarlar seviyesinde gerçekleşmekte iken, 2006 yılında 20.2 milyar dolara yükselmiş ve böylece Türkiye dünyaca 19. sırada yer almıştır. 2008 yılında DYY girişleri 19.9 milyar dolara, 2013 yılında ise toplam 12.8 milyar dolara yükselmiştir. 2013 verilerine göre Türkiye`nin yatırım yaptığı ilk 10 ülke arasında Azerbaycan 450 milyon dolar ile 2. sırada yer almıştır. Aynı yılda Azerbaycan`ın Türkiye`deki yabancı yatırımlarının hacmi ise 776 milyon dolar olmuş ve Azerbaycan,

Türkiye`ye en fazla yatırım yapan yabancı yatırımcılar arasında 5. sırada yer almıştır (Durgan, 2016: 86-99).

2.2. TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'IN ORTAK PROJELERİ

2.2.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı Projesi

Azerbaycan`da petrolün varlığı ve kullanımı oldukça geçmiş tarihe dayanmaktadır. Dünya genelinde moden usullerle (sanayi yöntemiyle) ilk petrol kuyusu Bakü civarında daha 1848 yılında kazılmıştır. 19.yüzyılın sonu ve 20.yüzyılın başında dünyanın petrol üreten en büyük ülkesi Azerbaycan olmakta ve dünya petrolünün yaklaşık %50'sini üretmekteydi. Ülkede çok sayıda yabancı şirketler faaliyet göstermekte ve petrol gelirleri tamamen bu şirketlere ait olmaktadır. 1917 Bolşevik İhtilalinden sonra 1920`de Sovyet Azerbaycan`ı ilan edilmiş ve tüm petrol endüstrisi millileştirilmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında Azerbaycan petrolünün çok büyük önemi olmuş ve Sovyetler`de üretilen toplam petrolün %70 civarı Azerbaycan`ın payına düşmüştür. SSCB döneminde, özellikle 1970-1980`li yıllarda Azerbaycan`da yeni petrol ve doğalgaz sahaları keşfedilmiştir, örneğin Azeri, Çırac, Kepez, Güneşli vd. 1991 yılında bağımsızlık kazandıktan sonra, Azerbaycan petrol endüstrisini daha da geliştirmeye ve Rusya`dan bağımsız, Batıyönümlü enerji politikası izlemeye başlamıştır. Bu kapsamda 20 Eylül 1994 tarihinde imzalanan ve Azeri, Çırac ve Güneşli sahalarının petrol kaynaklarının kullanımını öngören "Asrın Anlaşması" çok büyük önem taşımaktadır. İlk dönemlerde Gürcistan üzerinden Batı Hattı olarak ifade edilen Bakü-Supsa ve Rusya üzerinden Kuzey Hattı olarak ifade edilen Bakü-Novorossiysk petrol boru hatlarıyla Bakü petrolü Batıya taşınsa da,

özellikle 21. yüzyılın başlarında yeni bir boru hattının çekilmesi gündeme gelmiştir. Yeni projenin gündeme gelme nedenleri arasında daha kaliteli Azeri Light isimli Azerbaycan petrolünün daha düşük kalitesi Ural petrolü ile karışmasından dolayı piyasa değerinin düşmesi, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının aşırı yüklenmesiyle tehlike arz etmesi ve Batının Rusya'dan bağımsız bir boru hattı geliştirmek istemesi gösterilebilir (Ener ve Ahmedov, 2010: 118-120).

Azerbaycan'ın zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının olması nedeniyle ve bu kaynakların özel sektör kuruluşlarının ağırtıkta olduğu bir yabancı konsorsiyum tarafından çıkarılarak sanayileşmiş Batı ülkelerine aktarılması amacıyla, aynı zamanda güvenli bir enerji boru hattına olan ihtiyaç ve gereksinimlerle birlikte Bakü-Tiflis CeyhanHam Petrol Boru Hattı Projesi gündeme gelmiş ve Azerbaycan petrolünün Ceyhan'dan Akdeniz'e, oradan ise dünya pazarlarına ulaştırılması planlanmıştır. BTC Projesi ile ilgili Azerbaycan'ın bağımsızlık kazandığı günden itibaren 10 yılı bulan yoğun tartışmalar ve konuşmalar sürecinin sonunda, nihayetinde anlaşma imzalanabilmiştir. Sürecin bu kadar uzun sürmesinin nedeni, projenin "ekonomik" olmaktan ziyade "siyasi" yönünün öne çıkması ve ABD'nin RF ile "taktik çıkışları" ile bağlı olması olmuştur. Proje ile Azerbaycan'ın Hazar Denizi kıyısındaki petrol yataklarından, Tiflis yoluyla Türkiye'nin Ceyhan limanına günde 1 milyon ton kapasitede petrol taşıyacak bir boru hattının inşası öngörülmüştür. Projenin resmi açılışı 2006 yılının Temmuz ayında, Ceyhan terminalinde uluslararası boyutta katılımı ile gerçekleşmiştir. BTC, Orta Asya ve Kafkas bölgesinin enerji kaynaklarını Batı piyasalarına ulaştırmakla bu konuda Rusya'nın fiili tekeli kırarak ilk proje olması itibarıyla stratejik önem taşımaktadır. Bu proje dolayısıyla Azerbaycan ve Gürcistan gibi eski SSCB ve Rusya'nın etki alanında kalan ülkeleri de

Rusya etkisinde çıkarmış ve bu ülkeleri Türkiye üzerinden dünya piyasalarına, özellikle enerji güvenliği açısından hassas AB ülkelerine kazandırmıştır (Çal, 2008: 89-91).

BTC Projesi fikri Elçibey ve Özal dönemine ait olsa da, Aliyev ve Demirel'in iktidar dönemlerinde gerçekleştirilmiştir. 9 Mart 1993 tarihinde SOCAR ve TPAO arasında Azerbaycan petrolünün Bakü-Ceyhan boru hattıyla taşınması için anlaşma imzalanmıştır. Fakat bu anlaşma üzerine kararlaşma uzun sürmüş ve temel anlaşma 1999 tarihinde İstanbulda düzenlenen AGİT Zirvesi zamanı 18 Kasım'da imzalanmıştır. Nisan 2000'de ise Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, ABD devlet yetkilileri ile BP ve Amoco temsilcileri görüşerek Bakü-Ceyhan inşası için ortak metin hazırlamışlar. Bu metin 2000 Mayıs ayında Azerbaycan ve Gürcistan Parlamentoları tarafından onaylanmıştır. 1 Ağustos 2002 yılında hattın inşası ve daha sonra çalıştırılması için BTC Co şirketi kurulmuş ve 18 Eylül 2002 tarihinde hattın temeli Bakü'de atılmıştır. BTC boru hattının uzunluğu 1768 km'dir. Bunun 1076 km'si Türkiye, 443 km'si Azerbaycan ve 249 km'si Gürcistan'dan geçiyor. Projenin toplam maliyeti ise 4.8 milyar dolardır. Bu hat sadece Azerbaycan petrolünü değil, hem de gelecekte Kazakistan petrolünü taşıyabilecek kapasitede inşa edilmiştir. Bu hatt Azerbaycan için olduğu kadar Türkiye için de hem enerji güvenliği, hem ekonomik gelirler açısından önem taşımaktadır. Şöyle ki, Türkiye petrol ihtiyacının sadece %4'nü kendi kaynaklarıyla karşılayabilmekte ve bu hattın inşasıyla Rusya'dan enerji bağımlılığını az da olsa azaltmakta, aynı zamanda tranzit koridoru oluşturduğu için taşımacılıktan yılda 250-300 milyon dolar ücret elde etmektedir. Aynı zamanda boru hattının çekilmesi yeni iç imkanları oluşturmakta ve yabancı yatırımcıların bölgeye gelmesi için cazip imkanlar sunmaktadır. Bu hatt hem de Azerbaycan ve Gürcistan'ı

Türkiye`ye daha da bağlamış ve ilişkilerin geliştirilmesine olanak sağlamıştır. BTC boru hattından deneme amaçlı petrol 25 Mayıs 2005 tarihinden itibaren akıtılmış, normal petrol akışı ise Haziran 2006 tarihinden başlamıştır(Babayeva, 2016: 103-106)

BTC`nin günlük petrol pompalama hacmi 1.2 milyon bareldir. Haziran 2006`dan 2017 yılının sonlarına kadar BTC boru hattıyla toplam 383 milyon tondan fazla (2.87 milyar barel civarı) petrol taşınmış ve Ceyhan limanında 3 758 tankere yüklenerek dünya pazarlarına gönderilmiştir. Sadece 2017 yılı döneminde 34 milyon ton (256 milyon barel) petrol ihrac edilmiş ve 333 tankere yüklenmiştir.14 Eylül 2017 tarihinde Azerbaycan doğalgazını dünyaya taşıyacak “Asrın Anlaşması” yenilenmiş ve anlaşma müddeti 2050 yılına kadar uzatılmıştır. Yeni anlaşmaya göre SOCAR`ın faiz oranı %11.6`dan %25`e yükseltilmiştir. Günümüz itibariyleBTC`ni işleten konsorsiyum üyeleri ve onların faiz bölgesü aşağıdaki gibidir:

BP - %30.1, SOCAR - %25, Chevron - %8.9, Statoil - %8.71, TPAO - %6.53, ENİ - %5, Total - %5, İtochu - %3.4, İnpex - %2.5, ExxonMobil - %2.5, ONGC Videsh - %2.36

(https://www.bp.com/az_az/caspian/operationsprojects/pipelines/BTC1.html, erişim tarihi: 31.03.2018).

BTC hattıyla 2008 yılından itibaren belirli miktarda Kazakistan`ın Tengiz petrolü de taşınmaktadır. 2010-2013 yılları arasında bu taşıma durdurulsa da 2013 yılında yenidenbaşlatılmıştır. Kazakistan yılda 5 milyon ton petrolü BTC aracılığıyla Avrupa pazarına satmaktadır. Bundan başka Türkmenistan da yılda 11.8 milyon ton petrol üretmekte ve bunun belirli kısmını BTC ile dünya pazarına taşınmaktadır (Garibov, 2016: 73).

2013`de Türkmenistan 3.3 milyon ton, 2014`de 5.6 milyon ton petrolünü BTC ile taşımış, 2017 yılında imzalanan anlaşmaya göre ise, 2018`de 3-4 milyon ton civarı Türkmen petrolünün BTC ile taşınması öngörülmüştür (<http://en.apa.az> 31.03.2018).

2.2.2. Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı Projesi

Eski SSCB döneminde Azerbaycan`da petrol yataklarının keşf edildiği gibi doğalgaz yatakları da keşfedilmişti. Bunlardan biri Bakü`nün güneyinde yer alan ve 1954 yılında keşfedilen Şahdeniz doğalgaz sahası idi. Şahdeniz doğalgaz sahası, Hazar`ın Azerbaycan`a ait bölümündeki en büyük gaz yatağıdır. Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra bu yatağın ortak işlenmesi ile ilgili 1992 yılından itibaren çoktarafli görüşmeler başlatılmış, Şahdeniz yatağının işletilmesine ilişkin ilkin sözleşme ise 4 Haziran 1996 tarihinde Bakü`de imzalanmıştır. Bu sözleşme 17 Ekim 1996 tarihinde Azerbaycan Parlamentosu tarafından onaylanmış ve araştırmalar, özellikle Şahdeniz doğalgazının dünya pazarlarına taşınması için yeni bir boru hattı ile ilgili çalışmalar başlanmıştır (<http://lib.aliyev-heritage.org/tk>: 01.04.2018).

Avrasya bölgesinin hidrokarbon, özellikle doğalgaz kaynaklarının dünya piyasasına çıkarılması açısından önemli diğer bir proje ise Azerbaycan ve Türkiye işbirliğinde gerçekleştirilmiş Bakü-Tiflis-Erzurum (Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı) doğalgaz boru hattıdır. Azerbaycan ve Türkiye arasında 12 Mart 2001 tarihinde imzalanan anlaşma ile Şahdeniz sahasından 15 yıl süre ile yılda 6.6 milyar m³ doğalgazın üretilerek satılması planlanmıştır. Bu hattın amacı Şahdeniz sahasında üretilen doğalgazı Türkiye`ye, oradan da dünya pazarına çıkarmaktır. Uzunluğu toplam 980 km olan BTE boru hattı BTC hattına paralel olarak çekilmiş

ve yıllık kapasitesi toplam 30 milyar m³ olarak değerlendirilmiştir. Hattın inşasına 2004 yılından itibaren başlanmış ve 2006 yılında tamamlanmıştır. BTE hattıyla ilk Şahdeniz doğalgazı 13 Mart 2007 tarihinde verilmiştir. 2007 yılında Türkiye BTE hattıyla Azerbaycan`dan 1.2 milyar m³ doğalgaz almıştır. 2008 yılında Şahdeniz yatağından 8 milyar m³, 2020 yılında ise Şahdeniz 2 yatağının da kullanıma açılmasıyla 20-22 milyar m³ doğalgazın üretilmesi planlanmıştır. Gelecekte Kazakistan ve Türkmenistan`ın da BTE Projesi`ne katılacağı beklenmektedir(Ener ve Ahmedov, 2010: 126).Halen Güney Kafkasya Doğalgaz Boru hattı da adlandırılan BTE`nin işletilmesi amacıyla kurulmuş konsortiumun pay sahipleri BP (%28.8), TPAO (%19), SOCAR (%16.7), Petronas (15.5), Lukoil (%10), NIKO (%10) dur (Jarosiewicz, 2015: 13).

Türkiye`de doğalgaz üretimi toplam gereksinimlerinin çok az kısmını karşılayabilmekte, bu nedenle Türkiye doğalgaz açısından dışa bağımlı, özellikle Rusya`ya bağımlı olmaktadır. Bu durumun değiştirilmesi, aynı zamanda yıllık 300 milyon dolar civarı tranzit geçiş ücretlerinin alınması bakımından BTE boru hattı Türkiye için önem taşımaktadır (Ener ve Ahmedov, 2010: 124).

3 Ekim, 2012 yılında Türkiye`nin Kars bölgesinde hattın patlatılması sonucu doğalgaz sevkiyatı 7-10 günlüğüne durdurulmuştu. Botas patlamayı teknik sorunla ilgilendirse de, Türkiye resimleri PKK terör örgütü ile ilişkilendirmiştir. Bundan daha önce de bir patlama 29 Mayıs 2012 tarihinde gerçekleştirilmişti <http://www.eastbook.eu>31.03.2018).

2.2.3. Güney Gaz Koridoru ve Bölümleri

1970`lerin petrol krizleri siyasi ve ekonomik ilişkiler literatürüne “enerji arzı güvenliği” terimini getirmiştir. Güney Gaz Koridoru (GGK),

özellikle AB ülkelerinin enerji güvenliğinin sağlanması açısından değerlendirilmektedir. Özellikle Rusya-Ukrayna enerji krizinden sonra AB ülkelerinin konuyla ilgili endişeleri daha da artmış ve bakış açıları değişmiştir. Ortadoğu'nun siyasi istikrarsızlığı ve Rusya'nın Gazprom şirketinin uyguladığı politikalar bu ülkeleri son derece rahatsız etmiş ve sonuç olarak AB ülkeleri ve ABD'nin GGK Projesi'ne destek vermesi ile sonuçlanmıştır. Avrupa açısından enerji arzı güvenliği dedikte fiyat bakımından ucuzluk ve süreklilik, yani kesintisiz doğalgaz techizatı kast edilmektedir. 2006 yılında "A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy" (Avrupanın Sürekli, Rekabetsiz ve Güvenli Enerji Stratejisi) başlıklı yeşil kitap yayınlanmış ve burda özellikle Hazar Bölgesi, Kuzey Afrika ve Ortadoğu petrolünün önemine vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda GGK, yeni ve güvenli arz kaynağı oluşturmakta ve aynı zamanda Türkiye'nin "Yeni Enerji Düzeni"nde transit ülke olarak önemini arttırmaktadır (Taştan, 2013).

2008 yılında Avrupa Komisyonu GGK yapımı hakkında ilk açıklamada bulunmuştur. GGK, Azerbaycan'ın Şahdeniz yatağından doğalgazın Avrupa'ya taşınmasını öngörüyor. Fakat gelecek yıllarda Türkmenistan, Irak, İran ve hatta İsrail ve Kıbrıs'ın da bu hatta katılması mümkün. Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye, Yunanistan ve Arnavutluk topraklarından ve Adriyatik Denizi'nden geçecek hattın son noktası AB üyesi olan İtalya'nın güneyindeki Apulia Bölgesi'dir. Halen GGK üç bölümden oluşmaktadır:

- Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı (başka sözle BTE) – Azerbaycan ve Gürcistan topraklarından geçiyor.
- Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) – Türkiye'de kara ve denizdengeçiyor.

- Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı (TAP) – Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya topraklarından geçiyor.(Bagnoli vd., 2017: 16). 2009 yılında ilan edilen AB'nin Doğu Komşuluk Programı (Eastern Neighbourhood) ile paralel şekilde geliştirilen, özellikle 2012 yılında Nabucco Projesi'nin tamamen ortadan kaldırıldığı netleştikten sonra GGK üzerinde ilgi artmaya başlamıştır. GGK'nın temeli Avrupa Enerji arz güvenliğine dayansa da bu anlamda önemli tarih olarak 13 Ocak 2011, AB ile Azerbaycan arasında imzalanan Güney Gaz Koridoru Beyanı belirtilebilir. Bu beyanat, Avrupa'nın enerji arzında çeşitliliğin sağlanması amacıyla Hazar Bölgesinin enerji kaynaklarının öneminden bahs etmektedir. Bu beyanat BTC ve BTE gibi petrol ve doğalgaz boru hatlarına değinmekle birlikte, hem de Türkmenistan ve Kazakistan'ın da enerji kaynaklarının aktarılmasının yollarını arayan bir sinyal rolü oynamaktadır. Bu beyanatta Şahdeniz 1. ve Şahdeniz 2.'den Avrupa'ya enerji taşıyacak GGK'nın gerçekleştirilmesi öngörülmüştür (Taştan, 2013).

Azerbaycan'ın Şahdeniz doğalgaz sahasından çıkartılacak yaklaşık 1.2 trilyon m³ doğalgaz rezervinin Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını öngören GGK, Avrupa'nın Rusya'ya enerji bağımlılığını önemli ölçüde azaltacaktır. Rusya'nın enerji şirketi ve dünyanın en büyük doğalgaz üreticisi olan Gazprom, doğalgaz fiyatlarının belirlenmesindeki gücü ile Rusya'nın uluslararası krizlerde enerji gücünü bir koz olarak kullanmasına neden oluyordu. Bu durum GGK'ye çok farklı misyonlar yüklemekte, ekonomik öneminin yanısıra siyasal manevra alanını da genişletmektedir. GGK Projesi ile, 2018-2019 yıllarından itibaren, 10 milyar m³ doğalgaz Avrupa'ya, 6 milyar m³ doğalgaz ise Türkiye'ye olmakla, toplam 16 milyar m³ doğalgaz taşınacaktır (Karagöl ve Kaya,

2014: 13-15). 2023 yılına kadar gaz akışı miktarının 23 milyar m³, 2026 yılında ise 31 milyar m³ olması öngörülmüştür.

3500 km uzunlukta GGK, birçok hükümet ve şirketin icraatlarına bağlı olarak gerçekleştirilmekte olan çok büyük ve AB'nin enerji sektörünün en yeni gözde projesidir. Özellikle Soğuk Savaş rüzgarlarının estiği bir dönemde Avrupa'nın Rus doğalgazına olan bağımlılığı azaltacağına, kömürden vazgeçilmesine ve daha yoksul Güneydoğu Avrupa ülkelerinin enerji ve istihdam sorununa katkıda bulunacağına göre, büyük önem taşımaktadır. GGK'ni eleştirenler bu projeye bel bağlamanın, yani otoriter Azerbaycan ve Türkiye'ye bel bağlamanın Rusya'ya bel bağlamaktan önemli bir farkının olmamasını gerekçe olarak göstermekte, fakat bu eleştiri yeteri kadar esassız olmaktadır (Bagnoli vd., 2017: 8).

2014 yılında Kırım'ın ilhakı ile sonuçlanan Rusya-Ukrayna krizi ise GGK'nin önemini daha da artırmıştır. 1 Mayıs 2015 tarihinde Türkmenistan'ın Aşgabad şehrinde Azerbaycan, Türkiye, Türkmenistan ve Avrupa Komisyonu resmilerinin görüşü geçirilmiş ve GGK konusunda işbirliği imkanlarının potansiyeli, özellikle Türkmenistan'ın projeye katılım imkanları gibi konular görüşülmüştür (Jarosiewicz, 2015: 9-10). GGK ile ilk doğalgazın Türkiye'ye 2018 yılında ulaştırılacağı ve AB'ye ise 2020 yılında ulaşacağı öngörülmektedir. Hattın yıllık en az 16 milyar m³ doğalgaz taşınması planlanmıştır. Diğer ülkelerin katılımıyla doğalgaz taşınması da artırılabilir. 45 milyar dolar (40 milyar Euro) civarı yatırımla, GGK, AB'nin şimdiye kadar yaptığı en büyük projelerinden biri olarak nitelendirilmektedir. Halen Avrupa Yatırım Bankası (AYB), TAP Projesi'nin gerçekleştirilmesi için 2 milyar Euro ayırmıştır. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (AIKB) için bu amaçla 1.5 milyar dolar ayırmıştır. Türkiye'nin TANAP projesi için

AYB ve Dünya Bankasının her birinden 1 milyar Euro alması öngörülmüştür. Aynı zamanda AİKB, Asya Kalkınma Bankası ve Kara Deniz Ticaret ve Kalkınma Bankası, Şahdeniz 2 yatağının kurulması için 1 milyar dolar ayırmış, geri kalan kısmının ise özel bankalar ve uluslararası kamu kuruluşları tarafından karşılanması öngörülmüştür (Bagnoli vd., 2017: 18).

GGK'nin önemini anlayabilmek için onun potansiyelini günümüzdeki dünya doğalgaz tüketimi ile kıyaslayabiliriz. Şöyle ki, 2017 yılı itibariyle AB'nin doğalgaz ihtiyacı 488.9 milyar m³ olmuştur (http://www.snam.it/en/Media/energy-morning/20171107_2.html, erişim tarihi: 01.04.2018). AB, 2015`de 340 milyar m³ doğalgaz ithal etmiş, 2020`de bu rakamın 360 milyar m³ olacağı, 2025`de ise 41 milyar m³ daha artacağı bekleniyor. AB büyük ölçüde Rusya doğalgazına bağımlıdır. 2013 yılında AB doğalgaz ihtiyacının %39`u, petrol ihtiyacının %33`ü, ve toplam yakıt ihtiyacının %29`nu Rusya`dan karşılamıştır (Siddi, 2015: 3). Bunun yanısıra Rusya Çin`le enerji işbirliğini genişletmekte, AB ile herhangi sorun yaşanırsa, Asya`ya doğru yönelebilmektedir. Fakat en son yıllarda başlatılan Nord Stream (Kuzey Akımı – Rusya ve Almanya arasında) ve Güney Akımı (Rusya ve Türkiye arasında) projeleri Rusya'nın AB`den tamamen vaz geçmeyeceğini gösteriyor (Strimbovshci, 257). Böyle bir ilişkiler ışığında GGK'nın potansiyeli çok büyük olmasa da, AB'nin enerji çeşitliğinin ve güvenliğinin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.

2.2.4. Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu Hattı Projesi

Dünya ticaretinde sanayi devriminin gerçekleşmesinden önceki dönemde Çin`den Avrupa`nın en batısına kadar Anadolu üzerinden geçen ipek

veya baharat yolu, ana ulaşım koridorlarını oluşturuyor ve o dönemin en güçlü imparatorlukları bu yolu kontrol etmekle güçlerine güç katıyorlardı. Bir Özbek atasözünde deyildiği gibi: “Evrende iki büyük yol vardır. Bunlardan biri gökyüzünde Samanyolu, diğer ise yeryüzünde İpek yoludur”. Fakat Amerika kıtasının keşfi, Hindistan`a apanan Ümit Burnu ve böylece deniz yollarının keşfi ve daha sonraki yüzyıllarda yaşanan gelişimler alternatif yolları daha önemli hale getirerek ipek yolunun önemini azaltmıştır. 1991 yılında SSCB`nin dağılması, Orta Asya ve Kafkasya`da güç boşluğu, bu bölgenin zengin enerji kaynaklarına sahip olması “21.Yüzyılın İpek Yolu” adlanan TRACECA Projesi`ni gündeme getirmiştir. 7 Mayıs 1993 tarihinde Brüksel Konferansı sırasında AB Komisyonu ile 3 Kafkas ülkesi (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) ve 5 Orta Asya ülkesi (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) resmilerinin katılımıyla bu ülkeler arasında yük taşımacılığının geliştirilmesi amacı taşıyan TRACECA Projesi ilan edilmiştir. 1998 yılında Bakü`de “TRACECA-Tarihi İpek Yolu`nun Restorasyonu” adlı uluslararası konferans düzenlenmiş ve projenin geliştirilmesi için program kabul edilmiştir. Aynı yıl Ukrayna ve Moldova da projeye katılmıştır. Bu program çerçevesinde 2000`de Hükümetlerarası Komisyon kurulmuş, 2000`de Romanya, Bulgaristan ve Türkiye TRACECA`ya başvurmuş ve resmen üye olmuşlar. 2005`de ise Afganistan ve Pakistan üyeliğe kabul edilmişler. Mısır, Litvanya, Rusya ise gözlemci olarak TRACECA`ya katılmışlar. TRACECA, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna gibi Doğu Avrupa ülkelerinden başlayıp, Türkiye`den ve Güney Kafkasya`dan geçerek, Orta Asya ve Çin`e kadar uzanmaktadır (Üzümcü ve Akdeniz, 2014: 173-181)

İpek Yolunun hem ticaret hem kültürel hem de tarihsel olarak yeniden canlandırılması amacıyla birçok proje gerçekleştirilmektedir. Bunlardan biri de Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi`dir.

1993 yılından itibaren gündemde olan BTK Projesi`nin gerçekleştirilmesi amacıyla 7 Şubat 2007 tarihinde Tiflis`te Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Mihkail Saakaşvili tarafından “Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hakkında” üç taraflı anlaşma imzalanmıştır. Demiryolunun temeli ise Gürcistan`da 21 Kasım 2007 tarihinde, Türkiye`de ise 24 Temmuz 2008 tarihinde Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Cumhurbaşkanları tarafından atılmıştır.

BTK Projesi`nin amacı, Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasında doğrudan demiryolu kurarak bu bölgeni Orta Asya ve Çin ile birleştirecek ulaşımı sağlamaktır. Çin ve Kazakistan arasında bulunan Urumçi-Aktau demiryolu üzerinden ticari mallar Hazar Denizi`nden tren-feribotlarla geçerek, BTK demiryoluyla Türkiye üzerinde Avrupa`ya ulaştırılacaktır. Bu yol Bulgaristan, Sırbistan, Macaristan, Avustralya, Almanya, İsviçre, Fransa ve Manş tüneliyle İngiltere`ye kadar uzanacak, böylece Pekin ve Londra arasında bağlantı sağlanacaktır. BTK, bu bağlantını tamamlayan temel bileşen olarak kabul edilmektedir. BTK`nin 2010 yılında tamamlanacağı açıklansa da, çeşitli nedenlerden dolayı inşa süreci gecikmiş ve yalnız 2017 yılının sonunda tamamlanabilmiştir. (Babiş ve Nasirova, 2017: 3-4).

30 Ekim 2017 tarihinde BTK demiryoluyla ilk yolculuk yapılmıştır. BTK demiryolu Bakü`den başlayarak Tiflis ve Ahılkelek şehirleri üzerinden geçerek Kars şehrine ulaşmaktadır. Uzunluğu 838 km, 76 km Türkiye, 259 km Gürcistan ve 503 km Azerbaycan üzerinden geçen BTK yılda 1 milyon yolcu ve 6 buçuk milyon ton yük taşıyabilecektir. Taşıma

kapasitesinin 2034 yılında 3 milyon yolcu ve 17 milyon ton yüke yükseltilmesi planlanmaktadır. BTK demiryolu, bölgedeki taşıma koridorlarına önemli bir alternatif oluşturarak, bu ülkelerin önemli transit ülkelerine dönüşmesini ve özellikle Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır (<http://www.trthaber.com/haber/gundem/baku-tiflis-kars-demiryolu-acildi-339560.html>, erişim tarihi: 01.04.2018).

BTK demiryolu bağlantısı, halen en kısa mevcut bağlantı olan İran üzerinden yapılan ulaşımdan 375 km daha kısadır. Projenin toplam maliyeti 600 milyon dolar olarak belirlenmiştir. Bunun 422 milyon dolarını ise BTK demiryol hattının geçtiği bazı bölgelerde artık mevcut olan hatların yenilenmesi için ayrılan maliyetler oluşturmaktadır (Üzümcü ve Akdeniz, 2014: 193).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE TANAP PROJESİ

3.1. TÜRKİYENİN ENERJİ POLİTİKALARI

Türkiye'nin 1950-1960'lı yıllarda kullandığı enerjinin %50'si fosil yakıtlardan sağlanıyordu. 1970'li yıllarda artan sanayileşme ve kentleşme süreci ile birlikte Türkiye'nin enerji kaynaklarına olan ihtiyacı da artmaya başladı. 1990'lı yıllara kadar Türkiye'nin enerji azının büyük kısmı yerli fosil kaynaklardan ve hidroelektrik santrallerden sağlanıyordu. Bu dönemden itibaren artan enerji talebinin karşılanması amacıyla fosil yakıtların yurtdışından ithal edilmesine başlandı. 1993 yılında Türkiye'nin birincil enerji arzının %56'sı ithalatla karşılanmış ve burda en büyük payı petrol oluşturmuştur (MÜSİAD, 1996: 38). Böylece ithal kaynaklara bağımlılık Türkiye'nin izleyeceği dış politikalarını da etkilemekte ve faaliyet özgürlüğünü daraltmaktadır. Türkiye'nin enerji açısından dışa bağımlılığı %75 oranında, bu bağımlılık içerisinde fosil kaynakların oranı ise %90'ların üzerindedir. Türkiye'nin enerji açısından yoksun olması onu dışa bağımlı yapsa da, bulunduğu stratejik mevki gereği transit koridorlarının üzerinde yerleşmesi, özellikle son zamanlarda yaşanan olayların da etkisiyle bir çok enerji projesinin Türkiye topraklarından geçmesi onun dış politikasını şekillendirmesine olanak sağlamıştır. Hem dünya fosil yakıtlarının %70'ne sahip olan Ortadoğu ve Orta Asya bölgelerine yakınlığı, hem de bu kaynakları kendi topraklarından geçirerek Avrupa'ya satabilmesi, Türkiye'yi avantajlı bir konuma getirmektedir (Durmuşoğlu, 2015: 56).

Bulduğu bölgenin siyasi ve ekonomik karışıklıklarından doğan maliyetleri yüklenmek yerine, Türkiye, sahip olduğu coğrafi konumunun

avantajlarını fırsata dönüştürme eğilimi içerisinde girmiş ve enerji politikalarının temel eksenini “enerji merkezi” olma hedefi üzerine odaklandırmıştır. Bu bağlamda Türkiye, enerji ticaretinde işbirliğini devam ettirdiği ülkeler olarak Rusya, Azerbaycan ve İran, aynı zamanda Irak, Türkmenistan ve Doğu Akdeniz ülkeleri ile birlikte, bu ülkelerin enerji kaynaklarını dünya pazarlarına transfer etmek amacıyla yeni projelere imza atmıştır. Bu açıdan Azerbaycan petrol ve doğalgazını Avrupa ülkelerine taşıyan ve artık gerçekleştirilmiş BTC ve BTE boru hatları, bundan başka Azerbaycan doğalgazını Avrupa'ya transfer edecek GGK kapsamında gerçekleştirilen TANAP Projesi'nin, Türkiye'nin enerjide merkez ülke olmasına önemli katkılar sunması bekleniyor. Bunun yanı sıra Türkiye'nin Rusya ile 2014 yılında yaşadığı uçak krizi sonrasında Irak Kürt Bölge Yönetiminin Türkmenistan ve Katar gibi alternatif pazarlara yönelmesi, Türkiye'nin enerji arz güvenliğinin güçlendirilmesine hizmet edecektir (Karagöl vd. 2016: 7-8). Bundan başka Türkiye'nin Karadeniz, Irak ve İran konusunda Rusya ile benzer politikalar izlemesi, en son Suriye konusunda Rusya ile anlaşması ve Rusya'nın ABD ile bölgede yürüttüğü rekabette önemli kazanımlar sağlamasına neden olmuş, enerji konusunda Rusya ile işbirliği ve bölgede sıkı bir şekilde uygulanan Rus enerji politikaları Türklere de yeni açılımlar sağlamıştır. Diğer taraftan, özellikle Ukrayna ile kriz nedeniyle önemli bir stratejik anlam kazanan ve Rusya'nın bölgedeki açılımlarından biri olan Mavi Akım Projesi, Türkiye'nin enerji politikaları açısından bir hakdikap (elverişsiz) görünümü taşımaktadır. Bu anlaşmayla Türkiye, %65 oranında Rusya'dan ithal ettiği doğal gazı kullanıp-kullanmayacağına bağlı olmadan 25 yıl süreyle para ödeyecek, aldığı gazı ihracatçı ülkelerin izni olmadan üçüncü bir ülkeye ihraç edemeyecek ve tesis yetersizliği nedeniyle depolayamayacaktır. Sonuç

olarak Mavi Akım, Türkiye`yi transit ülke konumuna getirirse de, aynı zamanda Rusya`ya doğalgaz yönünden bağımlılık, dış ticaret yönünden açığın artması ve yeni enerji projelerinin avantajlarından yararlanılamaması gibi sıkıntılar yaşatabilecektir. Şöyle ki Türkiye, doğalgazının %65`ni, petrolünün %20`sini Rusya`dan ithal etmekte ve bu oran bu proje ile gelecek yıllarda daha da yükselebilmektedir. Bununla birlikte, Türkiye`nin Rusya ile yakın ilişkiler kurması, ABD ve AB karşısında Türkiye`nin siyasi duruşunu ve jeopolitik konumunu güçlendirmektedir (Akgül, 2007: 147-150).

Türkiye`nin geliştirdiği petrol ve doğalgaz boru hatları ile hem kendi ihtiyaçlarını sağlamak hem de bölgesel gücünü ve enerji güvenliğini sağlama çabası ile bir enerji üssü olma çabası içerisinde olduğu söylenebilir. Doğu ve Batı arasında enerji koridoru olma çabası, Türkiye`nin bölgede geçmişten gelen tarihsel gücü ile aktif ve güçlü aktörlerden biri olmasını sağlamaktadır. Rusya ile enerji işbirliğinin yanısıra Azerbaycan, Gürcistan ve ABD ile yakın işbirliği içerisinde bulunması ve Rusya`nın hakim enerji transit hatlarına alternatif boru hatlarının oluşturulması, Türkiye kadar uluslararası güçler ve bölge ülkeleri için de büyük önem taşımaktadır (Durmuşoğlu, 2015: 58).

Enerji alanındaki politika ve stratejileri daha ileriye taşımak amacıyla belirlenen 2023 hedefleri kapsamında enerji alanındaki vizyon çalışmaları, TC Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının 2015-2019 Stratejik Planı ile devam etmektedir. Bu hedefler içerisinde Türkiye`nin enerjide dışa bağımlılığını azaltmak ekseninde düzenlenen politikalar yer almaktadır. Bilindiği gibi Türkiye doğalgazı Rusya (Batı Hattı, Mavi Akım), Azerbaycan (BTE), İran, Cezayir, Nijerya, Katar ve ABD`den ithal etmekte, petrolü ise büyük kısımda Irak (Kerkük-Yumurtalık), Rusya, İran ve Azerbaycan`dan (BTC) ile temin etmektedir. Mevcut

boru hatlarına ek olarak yapım ve plan aşamasında olan birçok proje bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi 2018 yılı ortalarında faaliyete geçmesi planlanan TANAP'tır. Bundan başka Rus doğalgazını ithal ettiği Batı Hattı'na alternatif olarak planlanan Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı Projesi üzerinde de çalışmalar devam etmektedir. Aynı zamanda uzun yıllar boyu petrol ithal edilen Irak Kürt Bölgesel Yöetimi ile doğalgaz ithalatının gerçekleştirilmesini sağlayacak Kuzey Irak Doğalgaz Boru Hattı üzerine görüşmeler de devam etmektedir. Son olarak Doğu Akdeniz Doğalgaz Boru Hattı Projesi ile Türkiye, ülke çeşitliliğini arttırmayı ve arz güvenliğini sağlamayı planlamaktadır. Doğalgaz açısından bu ülkelere tamamen bağımlı olmamak adına LNG de yeni bir alternatif olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin enerjide merkez ülke olma hedefi de vurgulanmakta, bu kapsamda bir yandan şeffaf, güvenilir, iş birliğine dayalı, etkin ve yenilikçi enerji politikalarının benimsenilmesi, diğer yandan ise piyasanın liberal ve rekabetçi bir yapıya kavuşturulması hedefleri belirlenmektedir. Son olarak "Bağımsız Enerji, Güçlü Türkiye" sloganıyla açıklanan Milli Enerji ve Maden Politikası ile Türkiye'nin enerji konusundaki kararlılığı belirtilmektedir (Karagöl vd., 2017: 8-13).

Ülkelerin kendi kaynaklarını kullanarak dışa bağımlılığı azaltması konusunda yerli üretim ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı önem taşımaktadır. Bu doğrultuda başta Türkiye'nin 2023 hedefleri olmakla, 2015-2019 Stratejik Planı ve yenilenebilir, alternatif enerji kaynaklarının da geliştirilmesi öngörülmektedir. 2016 verilerine göre yenilenebilir enerji toplam kurulu gücünün 35 GW olduğu, bunun ise en büyük kısmının hidroelektrik kaynaklarından oluştuğu bilinen Türkiye, 2023 hedefleri kapsamında elektrik üretiminin en az %30'unu

yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılayabilmek adına çalışmalarına devam etmektedir (Karagöl vd., 2017: 16).

3.2. TANAP PROJESİ'NİN GELİŞİMİ

Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı, Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı ve Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı'ndan oluşan Güney Gaz Koridoru'nun en önemli bileşenlerinden olan TANAP, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki stratejik iş birliği projesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu proje Azerbaycan'ın Hazar Denizi'nde yer alan Şahdeniz yatağından çıkarılan doğalgazın Türkiye aracılığıyla Avrupa'ya taşınmasını öngörüyor. Azerbaycan'dan Türkiye'ye kadar Güney Kafkasya Boru Hattı (aynı zamanda BTE olarak bilinmektedir), Türkiye'den Avrupa'ya kadar TAP Boru Hattıyla taşınacak doğalgaz Türkiye içinde TANAP Boru Hattıyla taşınacaktır (Erdoğan, 2017: 10).

GGK'nin önemli bir parçası olan TANAP Projesi ortaya atılmadan önce, Nabucco Projesi gündemdedi. Fakat Nabucco Projesi AB'nin yanında ABD'nin de desteğini almasına rağmen, yeterli tedarikçi ülke ve siyasi ve mali destek bulamadığı gereğiyle hayata geçirilememiştir. Bu konuda AC Enerji Bakanı yardımcısı N. Abbasov şöyle söylemiştir: “Nabucco, Türkmenistan, Irak, İran ve Azerbaycan doğalgazını hesaba katarak dizayn edilmişti. Lakin Azerbaycan hariç diğer ülkeler projeye katılmadığı için ihraç edilebilir hacim avantajlı değildi”, oysa TANAP, Nabucco'ya göre daha avantajlı bir projedir ve kaynağı da belirlenmiştir. TANAP Projesi, Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacının bir kısmını uygun fiyat ve koşullarda karşılaması ve arkasında Azerbaycan ve Türkiye gibi ülkelerin siyasi desteğine sahip olması nedeniyle tercih edilmiştir.

Nabucco Projesi tarihe karışınca hemen ardından TANAP Projesi gündeme gelmiştir (Erdoğan, 2017: 14-15).

Azerbaycan`ın Şahdeniz 2 yatağında üretilen doğalgazın Gürcistan, ve Türkiye üzerinden Avrupa`ya taşınmasını öngören TANAP Boru Hattı Projesi Türkiye`nin Gürcistan sınırında bulunan Ardahan ili Posof ilçesi Türkgözü köyünden başlamakta ve 20 il toprağında geçerek Yunanistan sınırındabulunan Edirne ilinde son bulmakta ve bu noktada Avrupa`ya doğalgaz taşıyacak TAP Doğalgaz Boru Hattı`na bağlanması planlanmaktadır. Marmara Deniz geçişi olmak üzere TANAP Hattı`nın toplam uzunluğu 1900 km olarak gösterilmektedir (<http://www.tanap.com/tanap>: 02.04.2018). TANAP`ın Yunanistan bağlantısının ise 67 km olacağı planlanmıştır.

25 Ekim 2011 tarihinde Azerbaycan ve Türkiye Hükümetleri arasında TANAP Doğalgaz Boru Hattı`nın geliştirilmesine ilişkin anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma akabinde her iki devlete münhasır yeni bir boru hattının inşasına yönelik niyetleri kapsamında TC Enerji Bakanlığı ve AC Sanayi ve Enerji Bakanlığı arasında 24 Aralık 2011 tarihinde Mutabakat Zaptı TBMM`de kabul edilmiş ve 12 Temmuz 2012 tarihinde Resmi Gazete`de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Mutabakat Zaptı çerçevesinde TANAP Projesi`nin tasarımı, inşası ve daha sonra işletilmesini sağlamak amacıyla SOCAR tarafından faaliyet sahibi olarak TANAP Doğalgaz İletim A.Ş. kurulmuştur. Azerbaycan ve Türkiye tarafından bu projeye özel olarak ortak konsorsiyum oluşturulması için SOCAR ve BOTAŞ şirketleri, aynı zamanda TPAO tayin edilmiştir. TANAP Projesi`nin inşaatının 4 yıl sürmesi beklenmekte olup, kademeli bir yaklaşımın izleneceği söylenebilir. Bu yaklaşıma göre, inşaatın tamamlanarak işletmenin başlanması için 2018 yılının ortaları hedeflenmiştir. Birinci aşamada proje kapasitesi yıllık 16 milyar m³

olarak düşünölmüşse de, 2023 yılında bu rakamın 23 milyar m³, 2026 yılında ise 31 milyar m³`ekadar arttırılması planlanmaktadır. İlkın 16 milyar m³ doğalgazın 6 milyar m³`ü Türkiye`ye satılacak, geri kalan 10 milyar m³`ü ise Bulgaristan ve Yunanistan sınırda Avrupa`ya teslim edilecektir. Projenin gelecekte Türkmen gazını da taşması, böylece Türkiye ve Avrupa için alternatif bir hat olma özelliği taşıdığı ifade edilebilir. 2018 yılında tamamlanması planlanan TANAP Projesi`nin hedef maliyeti 9 milyar dolar olarak değeriendirilmiştir. Projenin inşaat aşamasının 3 yıl, işletme aşamasının ise 40 yıl süreceği öngörülmüştür (TANAP, 2013: 1-4).

PKK`nın petrol ve doğalgaz boru hatlarına yönelik saldırıları, özellikle 2015 yılında Azerbaycan`dan gelen BTE ve İran`dan gelen doğalgaz boru hatlarına saldırıları, TANAP Projesi`nin geleceği açısından soru işaretlerini arttırmıştır (Kakışım, 2017: 437).

3.3. TANAP PROJESİ`NİN AZERBAYCAN EKONOMİSİNE ETKİSİ

3.3.1. Azerbaycan`ın Enerji Politikaları

Azerbaycan hem enerji zenginliği hem de stratejik konumu açısından büyük önem taşımaktadır. Çok eski zamanlardan beri barındırdığı yeraltı ve yerüstü kaynakları, emperyalist güçlerin dikkatini çekmiş ve özellikle 18. yüzyılda bölgenin Çar Rusya`sı tarafından işgali ile sonuçlanmıştır. Fakat Azerbaycan`da petrol sanayisi Çar Rusyası döneminde, 1860`lı yıllarda kurulmuştur. Çar Rusyası`nın dağılması döneminde 18 Mayıs 1918-27 Nisan 1920 tarihlerinde mevcut olmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile Azerbaycan ilk kez bağımsızlığını kazansa da bu dönem kısa sürmüştür. AHC döneminde Azerbaycan`ın zengin enerji kaynakları

İngilizlerin ve diğer Batı devletlerinin ilgi odağı olmuştur. Fakat 1920`de Azerbaycan`ın Bolşevikler tarafından tutulması ve 1922 yılında SSCB`ye dahil edilmesinden, 1991 yılında SSCB`nin dağılmasına kadar olan 70 senelik bir dönemde Azerbaycan`ın doğal servetleri Sovyetlerin kontrolü altında kullanılmıştır. Sovyetler döneminde Azerbaycan`ın petrol sanayisi daha da geliştirilmiş ve en önemlisi 1949 yılında açık denizde ilk petrol yatağı keşf edildikten sonra aynı yılda “Petrol Taşları” (Neft Daşları) kurulmuştur. 1947-1963 yılları arası ülkede petrol üretimi daha da gelişmiş ve 1964-1968 yılları arasında yıllık 21 milyon ton petrol üretimi gerçekleştirilmiştir. 1969-1985 yılları arasındaki dönemde ise (bu dönemde Azerbaycan SSC`yi Haydar Aliyev yönetiyordu), petrol üretimi yıllık 13 milyon ton olarak gerçekleştiriliyordu (Meherremova, 2015: 8-15).

18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan yeniden bağımsızlık kazandıktan sonra, özellikle 1991-1997 yılları arasında ülkede enerji üretimi önemli oranda düşmüştü. Bunun nedeni kullanım tarihi geçmiş teknolojiler, düşük kalitesi planlama ve sermaye yokluğu idi. Fakat Azerbaycan`ın bağımsızlığını devam ettirebilmesi açısından sahip olduğu enerji kaynaklarının verimli şekilde kullanılması büyük önem taşımaktaydı. İlk dönemlerde bölgesel güçlerin, özellikle İran ve Rusya`nın Hazar`daki sınır anlaşmazlıklarından dolayı Azerbaycan kıyılarından petrol ve doğalgaz aramalarında sıkıntı yaşanması ve Ermenistan`la Dağlık Karabağ gibi sorunun olması Batı ile işbirliğini zorlaştırsa da, daha sonra Rusya ve İran`a yeni projelerde pay verilmesi, Dağlık Karabağ savaşının ise 1994 yılında ateşkesle sona erdirilmesi, Batı ile işbirliğinin yolunu açmıştır (Cohen, 2009: 115). 20 Eylül 1994 tarihinde imzalanmış “Asrın Anlaşması” ile tüm bu sorunların hall edilmesi ve enerji sektörünün geliştirilmesi planlanıyordu. Bu anlaşma aslında SOCAR ve diğer

şirketlerle Azerbaycan`ın Azeri-Çırac-Güneşli yataklarının enerji kaynaklarının işletiminin pay bölgesi hakkında bir anlaşma idi. Anlaşma ile enerji sektörüne 60 milyar dolar hacminde önemli bir miktarda yabancı yatırım getirilmiştir. Halen Azerbaycan`a yatırılan yabancı yatırımların %80-90`ı enerji sektörüne ait olmaktadır. Bu yatırımlar sonucu Azerbaycan`ın enerji üretim miktarı önemli ölçüde artmış ve 2008 yılında en yüksek haddine, yani yıllık 45.5 milyon ton petrol üretimine ulaşmıştır. Aynı yılın sonunda Azerbaycan Devlet Petrol Fonu`nun hazinesi 11.4 milyar dolara, devlet bütçesi ise 6 milyar dolara ulaşmıştır. 2024 yılına kadar hazinenin 200 milyar dolara kadar artacağı beklenmektedir (Ciaretta ve Nasirov, 2010:43). Azerbaycan`ın petrol gelirlerinin devamlılığı sağlandıktan sonra 1999 yılında Azerbaycan Devlet Petrol Fonu kurulmuştur. Bu fonun amacı petrol gelirlerinin tutulması, makroekonomik stabilize amacıyla ve gelecek nesillerin refahı için öngörülen farklı projelerdekullanılmasıdır. Fakat enerji üretimi ve gelen gelirler arttıkça Azerbaycan ekonomisinin enerji bağımlılığı da artmış ve 2014 yılında yaşanan kriz, petrol fiyatlarının düşüşü ülke ekonomisini sert bir şekilde etkilemiş, sonuç olarak milli paranın devalüasyonuna neden olmuştur. 2024 yılından itibaren Azerbaycan`ın petrol üretiminin azalmaya doğru gideceği beklenmektedir. Bu nedenle petrol-dışı sektörlerin geliştirilmesi önem taşımaktadır (Gurbanov vd., 2017: 2).

Azerbaycan enerji kaynaklarının çıkarılması ve uluslararası pazara ulaştırmasında yabancı, özellikle de Batı devletleri ile işbirliği ve ortaklıkları her sene daha da artırılmaktadır. Enerji kaynaklarının işletilmesine başlandıktan sonra oluşan en önemli sorun üretilecek kaynakların uluslararası pazara ulaştırılması idi. Rusya, Azerbaycan`ın enerji kaynakları üzerinde kontrolü kaybettikten sonra yeniden inisiyatifi

ele almak amacıyla Azeri-Çırag-Güneşli yataklarında üretilecek petrolün artık var olan Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı ile taşınmasını istemiş ve ilk yıllarda Azerbaycan petrolü bu hatla, daha sonra ise Bakü-Supsa hattı ile taşınmıştır (Arıkan, 2014: 79). Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattı 1990'lerden itibaren gündemdedi. Fakat hakkında daha önce bahs edilen bu iki boru uygun olarak 2006 ve 2007 yıllarından itibaren faaliyete başlamıştır. 2011 yılında Azerbaycan ve AB arasında Güney Gaz Koridoru Beyanı'nın açıklanması ardından, 27 Aralık 2013 tarihinde Bakü'de Azerbaycan'ın doğalgaz ihracı açısından önemli yere sahip olan Şahdeniz yatağının kullanılmasının ikinci aşamasına dair nihai yatırım kararının imzalanmıştır. Şahdeniz 2 yatağının kullanımını ve Avrupa'ya taşınmasını öngören GGK Avrupa'nın Rusya'dan enerji bağımlılığının azaltılmasını öngörmektedir (Meherremova, 2015: 31). GGK'nın Türkiye bölgesinden geçen önemli bir bileşeni ise TANAP'tır.

3.3.2. TANAP Projesi'nin Azerbaycan'ın Enerji Güvenliği

Açısından Önemi

Azerbaycan hükümeti tarafından teklif edilen ve GGK'nin bir hissesini oluşturan TANAP Projesi bir çok ülkelerin enerji güvenliği açısından önemli rol oynamaktadır.

1994 yılında Azerbaycan'ın Azeri-Çırag-Güneşli (AÇG) sahasının petrol ve doğalgaz kaynaklarının araştırılmasına yeşil ışık yakan "Asrın Anlaşması" imzalaması Rusya'nın sert tepkisiyle karşılaşmıştı. Rusya Azerbaycan'ın Batı şirketleriyle birlikte Hazar'dan enerji tedarik etmesi ve Avrupa'ya taşınmasına hoşnutsuzlukla yaklaşmış ve Hazarın hukuki statüsü konusunu gündeme getirmmiştir. 2003 yılında Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan arasında yapılan anlaşmalar, Azerbaycan ve

Rusya arasında enerji alanında sorunların aşılması açısından önemli bir adım olarak nitelendirilse de, iki ülkenin enerji çıkarlarının bir biriyle örtüşmediği açık olarak ortada. Hazarın mevcut statüsü sorunu Azerbaycan`ın petrol ve doğalgaz kaynaklarını bağımsız bir şekilde kullanmasına engel oluşturmakta ve Hazar kıyısında yer alan diğer devletlerle, özellikle İran ve Türkmenistan`la hala devam eden enerji sorununa neden olmaktadır. Örneğin, Azerbaycan ve İran arasında Araz-Alov-Şark sahaları sorunu, Türkmenistan ile ise Serdar-Kepez sorunu kalmakta ve Hazar`ın göl statü alarak %20`lik beraber ulusal sektörlere bölünmesi yönündeki ısrarlara dayanmaktadır. Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan`la Hazar`ın statüsü konusunda anlaşmaya varabilmişse de, İran ve Türkmenistan ile sorunlar hala devam etmektedir. Bunun yanısıra Rusya, Hazar`dan geçebilecek boru hatlarına karşı net bir tavır sergilemekte ve bu tavırla Nabucco Projesi`nin gerçekleşmesine engel olduğu gibi gelecekte GGK kapsamında Türkmenistan`la yeni bir anlaşma yapılmasını ve kapasitesinin genişletilmesini engellemektedir. Rusya Hazar kıyısındaki devletlerle ayrıca enerji anlaşmaları yaparak, bu devletleri Hazar`da sadece tankerlerle petrol taşımacılığına ikna ederek, enerji kaynaklarının büyük kısmını Rusya aracılığıyla dünya pazarlarına çıkarmaya mecbur ederek kendi enerji çıkarlarını gütmekte ve alternative projelerin gerçekleşmesine engel olmaktadır. Son dönemlerde ekonomik göstergelerinde yaşanan düşüş nedeniyle Türkmenistan`dan doğalgaz alımını 4 Ocak 2016 tarihinden itibaren durduran Rusya, Hazar`ın hukuki statüsü konusunda belirsizliğini yeniden devam ettirerek bölgeden herhangi bir boru hattının geçişine izin vermemektedir. Fakat Rusya pazarını kaybeden Türkmenistan, Trans Hazar Boru Hattı Projesi`ne yönelik görüşmeleri devam ettirmekte ve gelecekte Türkmenistan`ın da GGK`a katılacağı beklenmektedir (Karagöl vd, 2016a: 20-21).

Azerbaycan Cumhuriyeti gerçekleştirdiği 34.46 milyar dolarlık ihracatın %90`ını petrol ve doğalgaz kaynaklarından sağlamaktadır. Grrndğ gibi enerji kaynakları Azerbaycan ekonomisi için hayati önem taşımaktadır. 900 milyar m³ kanıtlanmış ve bundan daha fazla kanıtlanmamış tahmini doğalgaz rezervleri olan Azerbaycan`da doğalgaz ihracatını etkileyecek iki önemli faktör vardır. Bunlardan birincisi var olan doğalgaz kaynaklarının üretimini gerçekleştirmek ve yeni doğalgaz yatakları keşf etmek, ikincisi ise artık üretilmiş doğalgaz kaynaklarının güvenli şekilde uluslararası pazara taşınmasını sağlamak. TANAP Projesi`nin gerçekleşmesiyle, ülkedeki doğalgaz yataklarının üretim oranlarının arttırılması ve yeni yatakların keşfi, aynı zamanda bu kaynakların alternatif yollarla ve güvenli şekilde uluslararası pazara taşınması sağlanacaktır. 2013 yılında 16.2 milyar m³ doğalgaz üretimi gerçekleştiren Azerbaycan`ın 2026 yılında 31 milyar m³ doğalgaz üreteceği planlanmakta ve doğalgaz üretimindeki artım açık olarak gözükmektedir.

TANAP Projesi`nin Azerbaycan ekonomisine bir kaç önemli katkısı beklenmektedir. İlk olarak enerji TANAP, yeni istihdam olanakları sağlayacaktır. Halen yaklaşık 80 bin kişinin doğrudan enerji sektöründe çalışmakta olduğu biliniyor. Bunun yanısıra bu rakamdan daha çok kişi ise enerji sektörleri ile ilgili olan yan sektörlerde çalışmaktadır. 2003 yılında %45 yoksulluk oranı günümüzde resmi rakamlara göre %5.6 düzeyine inmiş ve burda enerji sektörünün önemli katkısı bulunmaktadır. TANAP Projesi`nin gerçekleşmesinden sonra Azerbaycan ekonomisinin daha da büyüyeceği söylenebilir. Azerbaycan`da petrol gelirlerinin yönetimi için kurulmuş Devlet Petrol Fonuna birikmiş olan 32 milyar dolar civarı bte, ülkede yoksulluğun azaltılması ve diğer enerji ve iktisadi projelerinin gerçekleştirilmesi amacıyla harcanmaktadır. 2006

yılında BTC, 2007 yılında BTE projelerinin gerçekleştirilmesi ile 20 milyar dolar civarında olan Azerbaycan GSYH'sı, 2008 yılı itibariyle 50 milyar dolar, 2013 yılı itibariyle 70 milyar dolara ulaşmıştır (Arıkan, 2014: 91).2015 yılından günümüzedek yaşanan ekonomik kriz Azerbaycan ulusal parası manatın değerini dolar karşısında 2 defa düşürse de, TANAP'la birlikte 2018 yılından sonra Azerbaycan ekonomisinde gerçekleşen bu hızlı büyümenin daha da ivme kazanacağı beklenmektedir.

Rusya, TANAP Projesi'ne sıcak bakmamakta ve hatta 2008 yılında Azerbaycan'a Şahdeniz yatağında üretilecek ve gelecekte TANAP Projesi ile Avrupa'ya taşınacak gazı Avrupa fiyatlarından satın alma teklifinde bulunmuştur. Eğer Azerbaycan bu teklifi kabul etmiş olsa idi TANAP Projesi hayata geçirilemeyecek ve Azerbaycan enerji kaynaklarının taşınması açısından eskisi gibi Rusya'ya bağımlı kalıyordu. Rusya'nın yanısıra İran'ın TANAP Projesi'ne yaklaşımı da ilgi doğurmaktadır. İran hem kendi kaynaklarını TANAP'la Avrupa'ya ötürmeğe ikna olup projenin önemini daha da arttırabilir. Lakin İran, 2008 yılında Türkiye ile imzaladığı İran-Türkiye-Avrupa (ITE) Doğalgaz Boru Hattı Projesi ile reel olarak TANAP'a alternatif oluşturmaktadır. Bu projeye Türkiye'nin 26 Ağustos 2010 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile izin vermesi TANAP'la yaklaşık aynı kapasitede doğalgazı Avrupa'ya taşıyacak olması, projenin önemini arttırmaktadır (Arıkan, 2014: 94-96). İran'ın 14 Temmuz 2015 tarihli nükleer konusunda Avrupa ülkeleri ile işbirliğini öngören "Ortak Kapsamlı Eylem Planı" Anlaşmasını imzaladıktan sonra enerji alanında yeni açılımları da mümkün gözükmektedir. Bu anlaşmadan sonra İran'ın önce Nabucco, daha sonra GGK projesinde iştiraki konuşulmaktaydı (Kanapiyanova, 2017: 554, 559). Fakat, Ağustos 2011 tarihinde

başlanan, uzunluğu 5000 km, kapasitesi yıllık 35 milyar m³ olan, İran-Türkiye sınırından başlayarak Edirne`de Yunanistan sınırına kadar uzanan ITE Doğalgaz Boru Hattı Projesinin 2017`den itibaren inşasına başlanması İran`ın gelecekte GGK`a katılımını soru altına alıyor (TC Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2017: 3).

3.4. TANAP PROJESİ VE TÜRKİYE

3.4.1. TANAP Projesi`nin Türkiye Ekonomisine Etkisi

Petrol ve doğalgaz kaynaklarının zenginliği ile küresel enerji piyasalarında ön plana gelen Hazar Bölgesi, bu kaynakları ithal eden ülkeler açısından da önemli bir hale gelmektedir. Başta Avrupa ülkeleri olmakla, Hazar Bölgesi`nin enerji kaynaklarını ithal eden ülkeler adına bu bölge enerji arz güvenliğinin sağlanmasında alternatif kaynak rolü oynamaya başlamıştır. Coğrafi yakınlığı ve sağladığı tüm avantajlarıyla birlikte bu bölge Türkiye`nin de enerji politikasında gittikçe daha fazla önem kazanmaktadır. Enerji kaynaklarının %70`den fazlasını dış pazarlardan ithal eden Türkiye için TANAP Projesi hem enerji ihtiyacının karşılanması, hem enerji ithalatındaki ülke çeşitliliğinin sağlanması, aynı zamanda Türkiye`nin transit ülke olarak rolünün artırılması açısından önemlidir. Hazar kıyısında bulunan ve önemli fosil yakıtları olan Azerbaycan ve diğer Hazaryanı devletler için Türkiye, önemli bir güzergahta yer almaktadır. Bu durum bölge ülkeleriyle Türkiye arasında enerji açısından karşılıklı çıkarların oluşmasını da beraberinde getiriyor (Karagöl vd., 2016a: 23).

24 Aralık 2011 tarihinde Azerbaycan ve Türkiye arasında TANAP Projesi`nin gerçekleştirilmesi için Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Nihai anlaşma ise 27 Haziran 2012 tarihinde İstanbul`da imzalanmıştır. Bu

anlaşmaya göre Türkiye adına BOTAS-TPAO şirketlerinin payı toplam %20, SOCAR ise %80 belirlenmişti (Aras vd., 2013: 994). Aralık 2013 yılında ise BOTAS-TPAO konsorsiyumunun TANAP Projesi`ndeki payı %20`den %30`a çıkarılmıştır. Böylece TANAP`ın pay dağılımı günümüz itibariyle şöyledir: SOCAR - %58, BOTAS-TPAO - %30, BP - %12 (İlter ve Kınık, 2017: 192).

Ekonomik olarak çeşitli açılardan önem taşıyan bu projenin Türkiye için en önemli tarafı, bu hatla taşınacak doğalgazın 6, gelecekte 10 milyar m³`nün Türkiye pazarında kalmasıdır. Bundan başka projenin gerçekleştirilmesine ilişkin çalışmalar Türkiye`de yeni istihdam olanakları oluşturmaktadır. Azerbaycan ve Türkiye ortak işbirliğinde Petkim`de de büyük bir rafiner projesinin temeli atılmıştır. Bu projeler dikkate alındığında SOCAR aracılığıyla Azerbaycan`ın Türkiye`deki toplam yatırım miktarı 17 milyar dolara ulaşacaktır. Böylece Azerbaycan, Türkiye sanayisine en büyük yatırım yapan ülke konumuna yükselecektir. Aynı zamanda BTC, BTE ile birlikte, TANAP Projesi ve Petkim`de rafiner projesi Türkiye`nin enerji koridoru ve enerji üssü olmasına önemli ekonomik ve stratejik katkıda bulunmuş olacaktır (Aras vd., 2013: 995).

Doğalgaz Türkiye`de en çok kullanılan fosil yakıtlardan olmaktadır. Türkiye`nin toplam enerji tüketiminin %35`i doğalgaz, %29`u kömür, %27`i petrolden oluşmaktadır. Doğalgaz ise temel olarak elektrik üretiminde kullanılmaktadır. 2014 yılında doğalgaz tüketiminin %49`u elektrik üretiminde, %26`sı endüstride, %19`u ise konutlarda kullanılmıştır. Türkiye`de doğalgazın neredeyse tamamı ihmal edilmekte ve doğalgazın sürdürülebilir ve ekonomik fiyatlarla temin edilmesi ülkenin stratejik hedefleri sırasında yer almaktadır. Bu bağlamda TANAP Projesi`nin gerçekleşmesi Türkiye`nin hem de güvenilir ve

sürdürülebilir şekilde hem de uygun fiyatlarla enerji talebini karşılaması açısından önem arz etmektedir (<http://enerjienstitusu.com>: 04.04.2018). Örneğin, Türkiye 2013 yılında bin m³ doğalgaz için Rusya-Batı Hattıyla gelen gaza 429 dolar öderken Azerbaycan`dan gelen gaza sadece 349 dolar ödemiştir. Bu fiyat diğer hatlarla Türkiye`ye gelen doğalgaz fiyatları arasında en ucuzudur (<http://enerjienstitusu.com>: 04.04.2018). 2016 yılında Türkiye`nin 46.1 milyar m³ doğalgaz ithal ettiği göz önünde bulundurulursa, fiyat ucuzlaşmasının büyük önem taşıdığını söylenilebilir. TANAP Projesi ile 6 milyar m³ doğalgaz da sisteme dahil edildikten sonra mevcut durumda 52 milyar m³ doğalgaz ithal etmiş Türkiye'nin, Batı Hattı yerine faaliyete geçecek Türk Akımı ile birlikte toplam 60 milyar m³ doğalgaz ithal kapasitesi oluşacaktır (Öztürk, 2017: 21-23). TANAP`la doğalgaz fiyatlarının daha ucuz olacağı beklenmektedir.

3.4.2. TANAP Projesi`nin Türkiye`nin Enerji Güvenliği Açısından

Önemi

Türkiye`de ilk olarak 1976`da Pınarhisar Çimento fabrikasında kullanılmaya başlayan doğalgaz her yıl daha fazla ithal edilmiş ve ithal edilmiş doğalgaz hacmi 2013 yılında 45.6 milyar metreküpe ulaşmıştır. Son derecede hayati alanlarda tüketilmekte olan doğalgazın Türkiye`de üretim oranı %1`dir. Doğalgaz tüketiminde Türkiye %99 oranında dışa bağımlıdır. Bu nedenle Türkiye`nin doğalgaz tedarikinde yaşayabileceği herhangi bir sıkıntı, ülkeyi hem ekonomik hem de siyasal açıdan oldukça zor duruma sokabilecektir (Arıkan, 2014: 72). Bu anlamda dost ve kardeş ülke olan Azerbaycan gibi enerji ihracatçısı ile işbirliği hem ekonomik hem de enerji güvenliği açısından büyük önem taşımaktadır.

2013 yılında doğalgazının %58'ini Rusya'dan, %19'unu İran'dan ve %9'unu Azerbaycan'dan karşılayan Türkiye, 2016 yılında doğalgazının Rusya'dan %55, İran'dan %16, Azerbaycan'dan ise %13 kısmını almıştır. TANAP Projesi gerçekleştirildikten sonra Türkiye'nin Rusya'dan enerji bağımlılığının biraz daha azalacağı söylenebilir (Öztürk, 2017: 24). TANAP gerçekleştirildikten sonra Azerbaycan doğalgazı Türkiye'nin enerji talebinin %16'sını karşılayacaktır (Arıkan, 2014: 73).

Bundan başka Rusya'nın siyasi kriz durumunda gaz ihtacı ettiği ülkeleri fiyatların artırılması veya gaz verilmesinin kesilmesi ile tehdit etmektedir. Örneğin, Rusya, Beyaz Rusya'ya 46 dolara sattığı doğalgazı, 2006'da 260 dolara çıkarmış, Litvanya'ya ise 145 dolara sattığı gazı 220 dolara çıkarmış ve bu ülkelerin ekonomilerine önemli darbe indirmiştir. 2011 yılında Ukrayna'ya sattığı 45 milyar m³ doğalgazı, Ukrayna'nın AB'ye katılması nedeniyle yaşanan kriz nedeniyle 2013 yılında 28 milyar m³'e düşürerek yine ülke ekonomisini ve doğal yaşamı önemli ölçüde darbe altında koymuştur. Rusya'nın bu adımı ile ilgili olarak AB, 10 Mart 2014'de Güney Akım Projesi'nin yasal statüsünü erteleme kararı almıştır. Güney Akım Doğalgaz Boru Hattının Avrupa'ya girmesini sağlayacak olan ülke Bulgaristan, Rusya'ya karşı yaptırımlarda üye olmakla, projenin tam olarak iptaline yol açmıştır. Yeni enerji güzergahları arayışına giren Rusya ise, bundan sonra Türk Akımı Projesi'ni ortaya atmıştır. Rusya aynı zamanda 2019 yılından itibaren Ukrayna üzerinden hiçbir gönderme yapmayacağına dair açıklama yapmıştır. Ayrıca Türkiye'nin ilk nükleer santrali olan Akkuyu Nükleer Santrali de Rusya tarafından yapılmaktadır (Karagöl ve Kızılkaya, 2015: 2).

Şubat 2017'de Türkiye Enerji Bakanı Berat Albayrak ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in görüşü zamanı TANAP'ın yaklaşık

%65`lik kısmının tamamlandığı ve 2018 yılının ikinci yarısından itibaren faaliyete başlayacağı, 2020 yılında ise tam kapasiteye ulaşacağı ifade edilmiştir. Öte yandan Türkiye`nin doğalgaz ithalat kontratlarının çoğu 2021-2026 yılları arasında son bulacak ve bu yıllarda artık TANAP Projesi`nin de gerçekleşmiş olmasıyla birlikte, Azerbaycan`dan alınan ucuz doğalgaz gaz miktarı arttırılabilecektir (Budak, 2017: 4).

TANAP Projesi`nin başta Türkiye ve Azerbaycan gibi bölge ülkeleri olmakla, Avrupa ülkeleri açısından da çok büyük stratejik önemi vardır. Uygun fiyat ve tanımlanmış doğalgaz kapasitesi dikkate alındığında TANAP, kaynak ve güzergah çeşitlendirilmesi açısından ve enerji arz güvenliğine katkıda bulunması bakımından önem taşımaktadır. Daha önceki Nabucco Projesi`ne AB ve ABD gibi küresel güçler destek verirken, Rusya hep karşı çıkmıştır. Bu ise hattın temel enerji tedarikçisi olan Azerbaycan`a çok zor bir süreç yaşatmıştır. Adeta iki ateş arasında kalmış Azerbaycan, Türkiye ile işbirliği yaparak TANAP`ı gündeme getirmiştir. Bu ise hem Batının, hem de AB`nin Türkiye üzerinde stratejik üstünlüğe sahip olmasını istemeyen Rusya`nın baskılarını azaltmıştır. Şöyle ki, GGK kapsamında TANAP, aynı zamanda diğer ülkelerle, örneğin Rusya, İran, vd. projelerle enerji açısından merkez ülke konumuna gelen Türkiye Batı`yı enerji ile temin edecek karşısında güç kazanacaktır. Ayrıca, Nabucco Konsorsiyumunu dahil etmeyerek harçların büyük kısmını kendisi karşılayan Azerbaycan, projeni kendi elinde tutmakla Rusya`yı bir nebze teskin etmiştir. Lakin ne Rusya Şahdeniz doğalgazının Avrupa piyasalarına Türkiye üzerinden nakline engel olabilmiş, ne de AB Şahdeniz yatağından kendi piyasalarına doğalgaz ihracından söz sahibi olabilmiştir. Böylece, Nabucco projesinden farklı olarak TANAP, hem AB ve ABD`nin hem de Rusya`nın hedeflerine tam olarak ulaşmasına imkan vermemiştir. Bunun

aksine, projenin hayata geçmesinden sonra Türkiye ve Azerbaycan söz konusu ihracatta daha üstün konuma gelmiş olacaklar. Bundan başka, TANAP, Türkmen gazını Türkiye ve Avrupa'ya nakl etme açısından her zaman alternatif bir hat olma özelliğini taşıyacaktır. Dolayısıyla, Hazar Havzası ve genel olarak Orta Asya doğalgazının Batı piyasalarına ihraç edilmesine açısından hem Türkiye hem de Azerbaycan söz sahibi ülke konumuna gelecektir (Aras vd., 2013: 996).

3.5. TANAP PROJESİ'NİN AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

Azerbaycan ve Türkiye iki devlet bir millet anlayışı çerçevesinde işbirliklerini gittikçe daha da güçlendirmekteler. Bu işbirliği iki devletin ortak olarak gerçekleştirdiği BTC, BTE, BTK, TANAP gibi projelerden daha çok iki ülke arasındaki duygusal bağlamda ilerlemiş, fakat bu projelerle daha da pekiştirilmiş somut bir yapıya sahiptir. İki ülkenin ortak şekilde yürüttüğü projelerin başında gelen ve en son dönemde gerçekleştirilen, 2018 yılından itibaren faaliyete başlamış olacak TANAP, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki bağları daha da sağlam temellere oturtacaktır. Bu proje en çok iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. TANAP ile birlikte iki ülkenin her birinin diğerinde, özellikle Azerbaycan'ın Türkiye'deki doğrudan yatırım oranı, aynı zamanda gerçekleştirilen ticaret hacmi artacaktır. Lakin iki ülke arasındaki ticaretin hacmini artıracak nedenler yalnız enerji ithal-ihraç işlemlerinin çoğalması ile değil, aynı zamanda yan sektörlerle olan etkiyle de ölçülmektedir. Yaklaşık 100 milyar dolar bütçeye sahip olan Azerbaycan'ın 2018 yılında Türkiye'de 20 milyar dolar civarı yatırım yapmayı planlamaktadır (Arıkan, 2014: 119).

TANAP Projesi'nin toplam maliyesinde önemli bir miktar Türk şirketleri tarafından üstlenmiştir. Aynı zamanda SOCAR, yurtdışı yatırımlarının büyük kısmını Türkiye'ye yapmıştır. SOCAR'ın Türkiye'deki yatırımları İzmir'de yerleşen en büyük petrokimya tesisi olan Petkim'i satın almasıyla başlamıştır. Şirketin %51 hisse seneti 40 milyon dolar karşılığında SOCAR&Turcas Enerji şirketine satılmıştır. 2011'de ise Turcas şirketi hisselerinin %51'ni SOCAR'a devretmiştir. 25 Ekim 2011'de ise Petkim Yarımadası içerisinde kurulacak petrol rafinerinin temeli atılmıştır. 5 milyar dolar yatırımla kurulan rafinerinin inşası 2015 yılında tamamlanmıştır. Yıllık 10 milyon ton petrol işleme kapasitesine sahip olan bu STAR Rafinerisi dünyanın en ileri teknolojileri ve çevre standartlarına uygun olarak inşa edilmiştir. 2018 yılına kadar Petkim'e toplam 10 milyar doların üzerinde yatırım yapılacağı açıklanmıştır (Baloğlu, 2013: 3-7).

TANAP Projesi'nin Azerbaycan-Türkiye ekonomik işbirliğine etkisi, görüldüğü gibi yan sektörlerde işbirliğinin geliştirilmesine neden olmuştur. Aynı zamanda TANAP, daha önceki diğer işbirliği projeleri gibi, iki ülke arasındaki siyasi birliktelikte olumlu gelişmeler sağlamıştır. Her ne kadar bu süreç zarfında "Ermenistan'la sınırların açılması" gibi konularla bir takım sorunlar yaşanmış olsa da, gerçekleştirilen ortak projeler bu sorunların hızlı bir şekilde aşılmasına ve çeşitli alanlarda işbirliğinin daha da derinleştirilmesine getirip çıkarmıştır. Sonuç olarak Azerbaycan'ın %20 topraklarını işgal eden Ermenistan bölgesinde gerçekleştirilen bu projelerde bypass edilmekte (yan geçilmekte) ve işbirliği içerisinde yer almamakta, aynı zamanda Azerbaycan'ın bu politikası Türkiye tarafından da desteklenmektedir (Musabayov, 2012: 57).

SONUÇ

Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı, Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı ve Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı'ndan oluşan Güney Gaz Koridoru'nun en önemli bileşenlerinden olan TANAP, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki stratejik iş birliği projesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu proje Azerbaycan'ın Hazar Denizi'nde yer alan Şahdeniz yatağından çıkarılan doğalgazın Türkiye aracılığıyla Avrupa'ya taşınmasını öngörüyor. TANAP Projesi ortaya atılmadan önce, Nabucco projesi gündemdedi. Fakat Nabucco Projesi yeterli tedarikçi ülke ve siyasi ve mali destek bulamadığı gereğiyle hayata geçirilememiş ve tarihe karışmasının hemen ardından TANAP Projesi gündeme gelmiştir. Türkiye ve Azerbaycan arasında 24 Aralık 2011 tarihinde TANAP'ın inşası ile ilgili Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Nihai anlaşma ise 27 Haziran 2012 tarihinde İstanbul'da imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Türkiye adına BOTAŞ-TPAO şirketlerinin payı toplam %20, SOCAR ise %80 belirlenmişti. Aralık 2013 yılında ise BOTAŞ-TPAO konsorsiyumunun TANAP Projesi'ndeki payı %20'den %30'a çıkarılmıştır. Böylece TANAP'ın pay dağılımı günümüz itibarıyla şöyledir: SOCAR - %58, BOTAŞ-TPAO - %30, BP - %12. Toplam uzunluğu 1900 km olarak gösterilen TANAP hattının Türkiye'nin Gürcistan sınırında bulunan Ardahan ilinde başlanması ve Yunanistan sınırında bulunan Edirne ilinde son bulması öngörülmüştür. Birinci aşamada proje kapasitesi yıllık 16 milyar m³ olarak düşünülmüşse de, 2023 yılında bu rakamın 23 milyar m³, 2026 yılında ise 31 milyar m³'e kadar artırılması planlanmaktadır. İlk 16 milyar m³ doğalgazın 6 milyar m³'ü Türkiye'ye satılacak, geri kalan 10 milyar m³'ü ise Bulgaristan ve Yunanistan sınırda Avrupa'ya teslim edilecektir. Projenin gelecekte Türkmen gazını da taşıması, böylece Türkiye ve Avrupa için

alternatif bir hat olma özelliği taşıdığı ifade edilebilir. Son dönemlerde ekonomik göstergelerinde yaşanan düşüş nedeniyle Türkmenistan'dan doğalgaz alımını 4 Ocak 2016 tarihinden itibaren durduran Rusya, Hazar'ın hukuki statüsü konusunda belirsizliğini yeniden devam ettirerek bölgeden herhangi bir boru hattının geçişine izin vermemektedir. Fakat Rusya pazarını kaybeden Türkmenistan, Trans Hazar Boru Hattı Projesi'ne yönelik görüşmeleri devam ettirmekte ve gelecekte Türkmenistan'ın da GGK'a katılacağı beklenmektedir.

2018 yılında tamamlanması planlanan TANAP Projesi'nin hedef maliyeti 9 milyar dolar olarak değerlendirilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti gerçekleştirdiği 34.46 milyar dolarlık ihracatın %90'ını petrol ve doğalgaz kaynaklarından sağlamaktadır. Görüldüğü gibi enerji kaynakları Azerbaycan ekonomisi için hayati önem taşımaktadır. TANAP Projesi'nin gerçekleşmesiyle, ülkedeki doğalgaz yataklarının üretim oranlarının artırılması ve yeni yatakların keşfi, aynı zamanda bu kaynakların alternatif yollarla ve güvenli şekilde uluslararası pazara taşınması sağlanacaktır. TANAP Projesi'nin gerçekleşmesinden sonra Azerbaycan ekonomisinin daha da büyüyeceği söylenebilir.

Enerji kaynaklarının %70'den fazlasını dış pazarlardan ithal eden Türkiye için TANAP Projesi hem enerji ihtiyacının karşılanması, hem enerji ithalatındaki ülke çeşitliliğinin sağlanması, aynı zamanda Türkiye'nin transit ülke olarak rolünün artırılması açısından önemlidir. Ekonomik olarak çeşitli açılardan önem taşıyan bu projenin Türkiye için en önemli tarafı, bu hatla taşınacak doğalgazın 6, gelecekte 10 milyar m³'nün Türkiye pazarında kalmasıdır. Bundan başka projenin gerçekleştirilmesine ilişkin çalışmalar Türkiye'de yeni istihdam olanakları oluşturmaktadır. Azerbaycan ve Türkiye ortak işbirliğinde Petkim'de de büyük bir rafineri projesinin temeli atılmıştır. Bu projeler

dikkate alındığında SOCAR aracılığıyla Azerbaycan'ın Türkiye'deki toplam yatırım miktarı 17 milyar dolara ulaşacaktır. Böylece Azerbaycan, Türkiye sanayisine en büyük yatırım yapan ülke konumuna yükselecektir. Aynı zamanda BTC, BTE ile birlikte, TANAP Projesi ve Petkim'de rafiner projesi Türkiye'nin enerji koridoru ve enerji üssü olmasına önemli ekonomik ve stratejik katkıda bulunmuş olacaktır. Türkiye'de doğalgazın neredeyse tamamı ithal edilmekte ve doğalgazın sürdürülebilir ve ekonomik fiyatlarla temin edilmesi ülkenin stratejik hedefleri sırasında yer almaktadır. Bu bağlamda TANAP Projesi'nin gerçekleşmesi Türkiye'nin hem de güvenilir ve sürdürülebilir şekilde hem de uygun fiyatlarla enerji talebini karşılaması açısından önem arz etmektedir. Örneğin, Türkiye 2013 yılında bin m³ doğalgaz için Rusya-Batı Hattıyla gelen gaza 429 dolar öderken Azerbaycan'dan gelen gaza sadece 349 dolar ödemiştir. Bu fiyat diğer hatlarla Türkiye'ye gelen doğalgaz fiyatları arasında en ucuzudur. 2016 yılında Türkiye'nin 46.1 milyar m³ doğalgaz ithal ettiği göz önünde bulundurulursa, fiyat ucuzlaşmasının büyük önem taşıdığını söylenilebilir. TANAP Projesi ile 6 milyar m³ doğalgaz da sisteme dahil edildikten sonra mevcut durumda 52 milyar m³ doğalgaz ithal etmiş Türkiyenin, Batı Hattı yerine faaliyete geçecek Türk Akımı ile birlikte toplam 60 milyar m³ doğalgaz ithal kapasitesi oluşacaktır. TANAP'la doğalgaz fiyatlarının daha ucuz olacağı beklenmektedir. 2013 yılında doğalgazının %58'ini Rusya'dan, %19'unu İran'dan ve %9'unu Azerbaycan'dan karşılayan Türkiye, TANAP gerçekleştikten sonra enerji talebinin %16'sını Azerbaycan doğalgazı ile karşılayacaktır. Bundan başka Rusya'nın siyasi kriz durumunda gaz ihtac ettiği ülkeleri fiyatların artırılması veya gaz verilmesinin kesilmesi ile tehdit etmektedir. Uygun fiyat ve tanımlanmış doğalgaz kapasitesi dikkate alındığında TANAP, kaynak ve güzergah

çeşitlendirilmesi açısından ve enerji arz güvenliğine katkıda bulunması bakımından önem taşımaktadır.2018 yılından itibaren faaliyete başlamış olacak TANAP, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki bağları daha da sağlam temellere oturtacaktır.TANAP ile birlikte iki ülkenin her birinin değerinde, özellikle Azerbaycan`ın Türkiye`deki doğrudan yatırım oranı, aynı zamanda gerçekleştirilen ticaret hacmi artacaktır.Aynı zamanda TANAP, daha önceki diğer işbirliği projeleri gibi, iki ülke arasındaki siyasi birliktelikte olumlu gelişmeler sağlamıştır. Her ne kadar bu süreç zarfında “Ermenistan`la sınırların açılması” gibi konularla bir takım sorunlar yaşanmış olsa da, gerçekleştirilen ortak projeler bu sorunların hızlı bir şekilde aşılmasına ve çeşitli alanlarda işbirliğinin daha da derinleştirilmesine getirip çıkarmıştır. Sonuç olarak Azerbaycan`ın %20 topraklarını işgal eden Ermenistan bölgede gerçekleştirilen bu projelerde bypass edilmekte (yan geçilmekte) ve işbirliği içerisinde yer almamakta, aynı zamanda Azerbaycan`ın bu politikası Türkiye tarafından da desteklenmektedir.

KAYNAKÇA

AKGÜL, Fatih, (2007). “Rusya`nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikalarının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, S. 5, ss. 129-157.

ARAS, N. Osman, SULEYMANOV, Elchin, HASANOV, Fakhri, (2013). “Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi`nden Ekonomik ve Stratejik Beklentiler”, International Conference on Eurasian Economies, ss. 991-998.

ASKERZADE, Aygün, (2009). “NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askeri İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları”, Karadeniz Araştırmaları, S. 20, ss. 1-17.

“Azerbaycan-Türkiye: Diplomatik İlişkiler Tekrar Kuruldu”, Halk Gazetesi, 15 Ocak 1992.

BABAYEVA, Vefa, (2013). Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

BABIŞ, A. Gencehan ve NASİROVA, Sabina, (2017). “Demir İpek Yolu`nun Kalbi: Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu”, TÜRKSAM, Rapor 28.11.2017, ss. 1-18.

BAGNOLI, Lorenzo, CİOBANU, Claudia, FORİADİS, Apostolis, (2017). Risky Business – Who Benefits From the Southern Gas Corridor?, A Bankwatch Report.

BALOĞLU, Mutlu, (2013). “Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) Yatırımlarının Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Değerlendirilmesi”, SSRN, ss. 1-12,

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2257961, (erişim tarihi: 05.04.2018)

- BAYRAKTAR, Hilmi, (1994). Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1918-1920), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- BUDAK, Türkan, (2017). “Türkiye`nin Enerji Politikasında Tanap ve Türk Akımı”, BİLGESAM Analiz, S. 1364, ss. 1-8.
- BULUT, Ahmet, (2007), Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Güvenlik Boyutu ve Geleceği, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- CAFERSOY, Nazim, (2001a). Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (1992-1993): Bir Bağımsızlık Döneminin Diplomatik Öyküsü, ASAM Yayınları.
- CAFERSOY, Nazim, (2001b). “Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)”, Avrasya Dosyası: Azerbaycan Özel, C. 7, S. 1, ss. 289-290.
- CIARETTA, Aitor ve NASİROV, Shahriyar, (2010). “Impact of Azerbaijan`s Energy Policy on the Development of the Oil Sector”, Fourth Quarter, ss. 43-46.
- COHEN, Ariel, (2009). “Energy Security in the Caspian Basin”, Energy Security Challenges for the 21st Century, (Edt. Gal Luft ve Anne Korin), ABC CLIO.
- ÇAL, Sedat, (2008). “Bakü-Tiflis-Ceyhan Coru Hattı Projesi Kapsamındaki Anlaşmaların Hukuki Yönden Değerlendirilmesi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 63, S. 4, ss. 89-134.
- DALKILIÇ, İlknur, (2015). Azerbaycan`ın Bağımsızlık Süreci ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri(1991-2000), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

DEMİR, F. Ali, (2004). “Türkiye`nin Güney Kafkasya`ya Yönelik Dış Politikası”, Türk Dış Politikasının Analizi, (edt.) SÖNMEZOĞLU, Faruk, DER Yayınları, İstanbul.

DİKKAYA, Mehmet, (1999). “Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler”, Bilig, S. 9, ss. 1-15.

İLTER, Emel ve KINIK, Hülya, (2017). “Türkiye`nin Enerji Denklemi: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı ve Türk Akımı”, UIİİD-İJEAS, S. 18, ss. 185-200.

İzmir Ticaret Odası, (2016). Azerbaycan Ülke Raporu, Uluslararası İlişkiler Müdürlüğü, İzmir.

DURGAN, Selma, (2016). Türkiye`nin Doğrudan Yabancı Yatırım Potansiyelinin Çekin Modeli Kullanılarak Belirlenmesi, TC Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara.

DURMUŞOĞLU, Sercan, (2015). Türkiye`nin Enerji Politikaları ve Komşu Ülkeler ile Uluslararası İlişkilerine Etkileri, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ENER, Meliha ve AHMEDOV, Orhan, (2010). “Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi”, Türkiye`nin İktisadi Dönüşüm Süreci:İzmir İktisat Kongresi AnısınaII. Ulusal İktisat Kongresi, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, ss. 117-136.

ERDOĞAN, Nuray, (2017). “TANAP Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Enerji Politikalarındaki Yeri ve Önemi”, Ömer Halisdemi Üniversitesi İİBF Dergisi, C. 10, S. 3, ss. 10-26.

GARİBOV, Azad, (2016). “The Trans-Caspian Corridor: Geopolitics of Transportation in Central Eurasia”, Caucasus International, C. 6, S. 1, ss. 67-83.

GURBANOV, Sarvar, NUGENT, B. Jeffrey, MİKAYİLOV, Jeyhun, (2017). “Management of Oil Revenues: Has That of Azerbaijan Been Prudent?”, *Economies*, C. 5, S. 19, ss. 1-20.

JAROSIEWICZ, Aleksandra, (2015). “The Southern Gas Corridor: The Azerbaijani-Turkish Project Becomes Part of the Game Between Russia and the EU”, *Point of View*, S. 53, Centre for Eastern Studies, Warsaw.

KAKIŞIM, Cemal, (2017). “Türkiye`nin Enerji Merkezli Ülke Olma Hedefi Açısından Bölgesel Riskler ve Bölgesel Fırsatlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 28, ss. 431-450.

KALAFAT, Yaşar ve ASLANLI, Araz, (2004). “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası* (ed. İdris Bal), Nobel, Ankara.

KANAPIYANOVA, Zhuldyz, (2017). “İran`ın Ortak Kapsamlı Eylem Planı Sonrası Enerji Politikaları Üzerine Çıkarımlar”, *Ege Akademik Bakış*, C. 17, S. 4, ss. 553-564.

KARACA, Nurullah, AYDOĞDU, Burak, BOZKIRLI, Okan, (2016). *Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu*, Serhat Kalkınma Ajansı, İstanbul.

KARAGÖL, T. Erdal ve KAYA, Salihe, (2014). *Enerji Arz Güvenliği ve Güney Gaz Koridoru (GGK), SETA Analiz*, S. 108, SETA Yayınları, İstanbul.

KARAGÖL, T. Erdal ve KIZILKAYA, Mehmet, (2015). “Rusya-AB-Türkiye Üçgeninde Türk Akımı”, *SETA PERSPEKTİF*, S. 105, SETA Yayınları, İstanbul.

KARAGÖL, T. Erdal, ATEŞ, A. Seyithan, KAYA, Salihe, KIZILKAYA, Mehmet, (2016). *Türkiye`nin Enerjide Merkez Ülke Olma Arayışı*, 1. Baskı, SETA Yayınları, İstanbul.

KARAGÖL, T. Erdal, KIZILKAYA, Mehmet, KAYA, Salihe, (2016a), Statüs Sorunu İkileminde Hazar`da Enerji Denklemi, SETA Analiz, S. 155, SETA Yayınları, İstanbul.

KARAGÖL, T. Erdal, KAVAZ, İsmail, KAYA, Salihe, ÖZDEMİR, Z. Büşra, (2017). Türkiye`nin Milli Enerji ve Maden Politikası, SETA Analiz, S. 203, SETA Yayınları, İstanbul.

KARAMAN, C. Cemal, (2012). Bağımsızlık Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lüksek Lisans Tezi, İstanbul.

MAMMADOV, Ferhad (edt.), (2017). Azerbaycan Respublikasının Xarici Siyasetinin Esas İstiqlametleri (1991-2016), Strateji Araştırmalar Merkezi, Poliart MMC, Bakü, ss. 27-28.

MEHERREMOVA, Nergiz, (2015). Azerbaycan`ın Enerji Politikasının Uluslararası İlişkilerdeki Konumuna Etkisi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, Bakü.

MUSABAYOV, Rasim, (2012). “Political Risk for the Region Within the Context of Trans-Anatolian Project”, Trans-Anatolian Gas Pipeline: Challenges and Prospects for the Black Sea Countries And The Balkans, The Conference Papers, Istanbul.

MÜSİAD, (1996). 2000`li Yıllarda Türkiye`nin Enerji Politikası, MÜSİAD Araştırma Raporları, S. 14, Şakir Satır Baskı: Prestij.

OĞAN, Sinan, (2001). “Azerbaycan`ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri”, Avrasya Dosyası: Azerbaycan Özel, C. 7, S. 1, ss. 56-85.

ÖZTÜRK, B. Ayşe, (2017). Doğalgaz Sektörü, İktisadi Araştırmalar Bölümü, Türkiye Bankası.

POLAT, Ahmet, (2004). Azerbaycan, Makra Müşavirlik Yayıncılık, Ankara, ss. 28-29.

SİDDİ, Marco, (2015). “The EU-Russia Gas Relationship: New Projects, New Disputes?”, FIIA Briefing Paper, S. 183, ss. 1-9.

STRIMBOVSCHI, Sabina, (2014). “EU’s Dependence on Russian Energy Resources and the New Alternative of Oil and Gas Exporting Countries”, EURINT Proceedings, Center for European Studies, ss. 254-262.

TANAP Doğalgaz İletim A.Ş., (2013). Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi: Çevresel Etki Değerlendirmesi Başvuru Dosyası, Çınar Mühendislik Müşavirlik A.Ş., Ankara.

TAŞTAN, Vahap, (2013). “Günye Gaz Koridoru: Yeni Enerji Düzeninde Avrupa Enerji Güvenliği, Rusya, Rürkiye ve Güney Kafkasya Üzerine Oyun Teorik Uygulama”, Uluslararası Politika Akademisi.

Türkiye İhracatçılar Meclisi, (2016). Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu 2016, TİM.

TC Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, (2017).İran-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, Turang Transit Taşımacılık A.Ş., İstanbul.

ÜZÜMCÜ, Adem ve AKDENİZ, Sıdıka, (2014). “Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi”, Avrasya Etüdüleri, C. 45, S. 1, ss. 171-199

VELİYEV, Cavid, (2017). “Azerbaycan-Türkiye münasibetleri: 1991-2016”, Azerbaycan Respublikasının Xarici Siyasetinin Esas İstiqametleri (1991-2016), Poliart MMC, Bakü, ss. 99-100

YILMAZ, Serdar, (2016). “Elçibey Döneminde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri: Kaçan Fırsatlar ve Hayal Kırıklıkları”, Academia, ss. 1-17, “Ebülfez Elçibey ve Dönemin Azerbaycan Devleti”, Leges Sosyal Bilimler Dergisi, C.1, S.1, 2014, ss. 322-348 makalesinin güncellenmiş hali.

İNTERNET KAYNAKLARI

“Analiz: TANAP projesi Türkiye’ye hem ekonomi hem politik fayda sağlıyor”, <http://enerjienstitusu.com/2016/03/24/analiz-tanap-projesi-turkiyeye-hem-ekonomik-hem-politik-fayda-sagliyor/> (erişim tarihi: 04.04.2018).

“Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattı”, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/6223906.html> (erişim tarihi: 01.04.2018).

“Bakı-Tbilisi-Ceyhan”,
https://www.bp.com/az_az/caspian/operationsprojects/pipelines/BTC1.html (erişim tarihi: 31.03.2018).

“Bakü-Tiflis-Kars Demiyolu açıldı”,<http://www.trthaber.com/haber/gundem/baku-tiflis-kars-demiryolu-acildi-339560.html>(erişim tarihi: 01.04.2018).

“Eurogas: EU Gas Demand + 5.9% i 2017”,
http://www.snam.it/en/Media/energy-morning/20171107_2.html, erişim tarihi: 01.04.2018).

“Gas Transportation by Baku-Tbilisi-Erzurum Pipeline Suspended”,
<http://www.eastbook.eu/en/2012/10/04/why-the-gas-transportation-by-baku-tbilisi-erzurum-pipeline-has-been-suspended/>, (erişim tarihi: 31.03.2018).

KASAPOĞLU, Can, “Türkiye-Azerbaycan: Savunma iş birliğinden askeri ittifaka”, <https://aa.com.tr/tr/analiz-haber/turkiye-azerbaycan-savunma-is-birliginden-askeri-ittifaka/952323> (erişim tarihi: 13.03.2018).

PURTAŞ, Fırat, “Kültürel Diplomasi ve TÜRKSOY”,
<http://mekam.org/mekam/kulturel-diplomasi-ve-turksoy> (erişim tarihi: 14.03.2018)

“Ramstore” adını değiştirdi”, <https://news.milli.az/economy/40925.html>, erişim tarihi: 15.03.2018).

“TANAP Nedir?”, <http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/> (erişim tarihi: 02.04.2018).

“Turkmenistan to resume oil transportation via BTC, Kazakhstan holding negotiations”, http://en.apa.az/azerbaijan_energy_and_industry/turkmenistan-to-resume-oil-transportation-via-btc-kazakhstan-holding-negotiations.html (erişim tarihi: 31.03.2018).

“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun”, <https://www.kanunum.com/files/3903-2.pdf> (erişim tarihi: 10.03.2018).

“Türkiye hangi ülkeden kaç liraya doğalgaz alıyor?”, <http://enerjienstitusu.com/2013/03/31/turkiye-hangi-ulkeden-kac-liraya-dogalgaz-aliyor/> (erişim tarihi: 04.04.2018).

“Yabancı öğrenci sayısı yüzde 182 arttı”, <http://www.hurriyet.com.tr/yabanci-ogrenci-sayisi-yuzde-182-artti-40118709> (erişim tarihi: 14.03.2018).